

'עליונות נדיבה'

* אפוס תנ"כי בשחר המאה האמריקנית 1947-1960*

מלאני מקאליסטר

במאמר זה נבחן הקשר בין יחסי החוץ של ארצות הברית לבין התרבות האמריקנית הפופולרית, מתוך הנחה ששדות השיח שמדיניות החוץ נידונה בהם רבים ומגוונים, ושאיורעים עולמיים וטקסטים תרבותיים מבנים משמעויות זה בעבור זה. המאמר נסמך על שילוב לא שגרת של מקורות: מסמכים אמריקניים רשמיים, ובראשם מסמך המועצה לביטחון לאומי משנת 1950 שהציג את המלחמה הקרה שארצות הברית הייתה נתונה בה כמאבק מוסרי; לצד אפוסים תנ"כיים קולנועיים שהוסרטו בהוליווד בשנות החמישים, והקנו את ההיסטוריה הדתית של המזרח התיכון כהיסטוריה של מאבק דומה. בשתי הסוגות שירת השיח האנטי-טוטליטרי והאנטי-קולוניאלי, שהעברות, היחסים בין הגזעיים והיחסים בין המגדרים היו נושאי המרכזיים, את מדיניות ה'עליונות הנדיבה' של ארצות-הברית ואת עיצוב תפקידה של ארצות הברית במזרח התיכון.

לאף אומה מודרנית אין בסיס 'אתני' נתון מראש... הבעיה הבסיסית היא, על כן, ליצור את העם. ליתר דיוק, הבעיה היא לגרום לכך שהעם ייצור את עצמו בהתמדה כקהילה לאומית. או לחילופין, הבעיה היא ליצור מראית עין של אחדות ערכית שבזכותה העם ייראה בעיני כולם 'עם', כלומר, בסיס ומקור לכוח פוליטי.
(אטיין בליבר, צורת האומה)

אין כוח ארצי שיכול להיות עליון ביקום... עם זאת, מנקודת מבט מעשית, עלינו לשים לב שעלייתו של כוח המתבסס על צדק עשויה להוביל לעליונות בפועל בפוליטיקה העולמית. עם ריבונות

* הפרק תורגם מתוך: McAlister, Melani, *Epic Encounters: Culture, Media, and U.S. Interests in the Middle East, 1945-2000*, Berkeley: University of California Press
מערכת ג'מאעה מודה למחברת ולהוצאה של הרשות לפרסם את הפרק המתורגם.

שכזו, האנושות יכולה לצפות בביטחון להתפתחותן של אמות מידה נצחיות של שלמות. בניגוד לכך, עלייתם של כוחות רשע בפוליטיקה העולמית, תאיים איום גדל והולך על המשכיותו של המין האנושי על פני כדור הארץ.
(צ'רלס היליארד, הצלב, החרב והדולר)

בנובמבר 1956, כאשר יצא סרטו של ססיל דה-מיל (DeMille), עשרת הדיברות, אל האקרנים, הסכימו המבקרים שהבמאי יצר תיאור דרמטי, בינוני ומפוקפק למדי של הסיפור התנ"כי על אודות משה. ניוזוויק תיאר את הסרט – מאולץ וחסר כישרון, והמבקר של טיים קרא לעשרת הדיברות: 'אולי הסרט הוולגרי ביותר שנעשה אי פעם' וביקר בחריפות את המשחק, את צוות השחקנים, את התפאורה ואפילו את הפעלולים.¹ בזולי קראות'ד (Crowther) מהניו יורק טיימס, שהיה פחות ארסי אך לא יותר מפושר ביחסו לסרט, העיר ביובוש: 'זהו ללא ספק סרט שכדי לקבל את הרושם המלא ממנו יש לגשת אליו מצוידים במעט יותר משאיפה לבידור גרידא'. קראות'ד הציע שסרטו של דה-מיל ימצא את קהלו בעיקר בקרב צופים דתיים: 'מי שהפונדמנטליזם של הסרט יראה בעיניהם אמין לחלוטין, עשויים למצוא אותו מרתק ביותר ואולי אף בעל עוצמה רוחנית'.²

ואכן, הגאות ברגש הדתי בארצות הברית בשנות החמישים של המאה העשרים, שניכרה במגמות כמו עלייה במספר המתפללים בכנסיות וגידול במספר האנשים שטענו כי הם מאמינים באל, יכולה להסביר את הצלחתו המסחררת של סרט כמו עשרת הדיברות. בשנה שקדמה ליציאתו לאקרנים של הסרט, עסק ויליאם הרברג (Herberg) בספרו פרוטסטנטי, קתולי ויהודי, באדיקות החדשה. הוא טען שהדת איבדה את היסוד התאולוגי שלה והפכה להיות 'דת אזורית של אורח החיים האמריקני'.³ בפרסומות לסרט עשרת הדיברות הופיעו קטעים מדבריהם של מנהיגי דת, בהם גם אישורו של הקרדינל של ניו יורק, וכן אישוריהם של רב ושני כמרים (כומר בפטיסטי מהדרום וכומר מתודיסטי), להקרנת הסרט. במהלך ארוחה שנערכה בעבור מנהיגים דתיים במנהטן לאחר הקרנת הבכורה, הסביר דה-מיל באדיקות: 'באתי לכאן כדי לבקש מכם

1 'In the Grand Tradition', Times, 12.11.1956, 122 גם: 'The Ten Commandments', Newsweek, 5.11.1956, 112.

2 Crowther, Bosley, 'The Ten Commandments', New York Times, 9.11.1956, 35

3 Herberg 1956: 102. בשנת 1960 הצהירו 63 אחוזים מהאמריקנים על זיקה מסוימת לקהילה דתית כלשהי. לעומת זאת, בשנת 1940 הצהירו על כך רק 48 אחוזים (Patterson 1993: 344).

להשתמש בסרט זה כפי שאני מקווה ומתפלל שהאל עצמו ישתמש בו – לטובת העולם'.⁴ הדרך שבה עוצב הסרט עשרת הדיברות הציעה לצופים בו חוויה דתית, אולם היא הציעה להם גם פרשנות עכשווית של הסיפור היהודי-נוצרי על משה, כלומר, הבנתו כסיפור של פיתוי, מוסריות וניצחון הקהילה.

למרות תמימות הדעים של המבקרים, גרסתו של דה־מיל לסיפור יציאת מצרים הכניסה 18.5 מיליון דולר מהקרנות ברחבי ארצות הברית בשנת 1957, השנה המלאה הראשונה להקרנתו (לשם השוואה, הופעת הבכורה של אלויס פרסלי בקולנוע, בסרט אהבי אותי ברבות, הכניסה רק 4.5 מיליון דולר באותה השנה). הצלחתו של הסרט לא הייתה מפתיעה – עשרת הדיברות היה האפוס הגדול והפופולרי ביותר בסדרה של אפוסים דתיים שסחפו את האומה האמריקנית במחצית הראשונה של העשור. בשש מתוך שתיים־עשרה השנים שבין 1950 ל־1962, עמד אפוס דתי־היסטורי בראש רשימת שוברי הקופות של השנה. זאת ועוד, בכל אחת מארבע השנים הראשונות של העשור (1950-1953) היה אפוס בנושא תנ"כי ראשון או שני ברשימת שוברי הקופות.⁵

עם זאת, הפופולריות של הסרטים התנ"כיים לא נבעה רק מאדיקות דתית. דה־מיל עצמו סירב לראות בעשרת הדיברות אך ורק סיפור מחודש של יציאת מצרים, ועוד פחות מכך, לראות בו 'בידור בלבד'. הוא ניסח את הסיפור הדתי במונחים פוליטיים בני הזמן. בהקדמה לסרט הופיע דה־מיל על המסך ודיבר ישירות אל הקהל, הוא הציע לצפות בסרט ההיסטורי שלו מנקודת מבט פרשנית מודרנית: 'במרכזו של הסרט הזה עומדת השאלה האם בני אדם צריכים להישלט על ידי החוק האלוהי או על ידי גחמותיו של דיקטטור כמו רעמסס? האם בני האדם הם רכוש של המדינה או שהם נשמות חופשיות תחת האל? מאבק כזה מתנהל גם היום'. דה־מיל הרחיב וטען שסרטו מסביר שתי תפיסות של ארגון חברתי: לפי תפיסה אחת – אתיאסיטית וממלכתית – 'בני אדם' היו 'רכוש המדינה'; לפי האחרת, בני אדם התנהלו כ'נשמות חופשיות תחת האל'. דה־מיל הזמין את קהלו להשוות בין האינדיווידואליזם הדתי העומד במקורה של התפיסה השנייה, לבין ארצות הברית.⁶ ההקדמה לסרט הציעה שסוגיית ההתנגדות לעבדות המופיעה בעשרת הדיברות חורגת מסיפור בריחתם של

4 דיווח בטור הדת של טיים, 'Mt. Sinai to Main Street', *Time*, 19.11.1956, 82, 85

5 1950: שמשון ודלילה, 'מס' 1, 11 מיליון דולר; 1951: רוד ובת־שבע, 'מס' 1, 7 מיליון דולר; 1952: קו ודיס, 'מס' 2, 10.5 מיליון דולר; 1953: הגלימה, 'מס' 1, 20-30 מיליון דולר; 1956: עשרת הדיברות, 34 מיליון דולר (Steinberg 1980: 21-22). בן־חור (1959) היה שובר הקופות הגדול ביותר של העשור 1950-1960 זוכה באחד־עשר פרסי אוסקר, ובהם גם 'הסרט הטוב ביותר' ראו: Theisen 1984: 38; Babington and Evans 1993: 5-6.

6 על אינדיווידואליזם כסמן לאומי ראו: Whitfield 1991

העבדים העברים ממצרים; הייתה בה גם אמירה על מאבקם בן הזמן של האמריקנים נגד מה שהגדיר דה־מיל במקומות אחרים 'פשיזם אדום' – טוטליטריות שמפעילים הימין או השמאל.⁷ זיהוי זה של הקומוניזם והפשיזם עם תת־זן של 'טוטליטריות' המתנגד במידה שווה ל'דמוקרטיה' ול'אמריקניות', היה מהאסטרטגיות הרטוריות החזקות ביותר של המלחמה הקרה, רטוריקה שחצתה את כל הקשת הפוליטית.⁸ בכך שגייס לעזרתו רטוריקה מעין זו, עודד דה־מיל את קהלו (וגם כמה מהמבקרים) לקרוא את הסרט כאלגוריה ברורה על המלחמה הקרה.

אך אירועי התקופה הציעו קשר נוסף: הבכורה של עשרת הדיברות בסתיו 1956 נערכה כמעט בעת ובעונה אחת עם משבר תעלת סואץ במזרח התיכון, משבר שבמהלכו ניהלו ישראלים ומצרים מודרנים עימות דרמטי. בתגובה להלאמת תעלת סואץ על ידי הנשיא המצרי גמאל עבד אל־נאסר, התקיפו כוחות משולבים של ישראל, צרפת ובריטניה את מצרים. לטענתן, הן עשו זאת לשם הגנה על הספנות הבין־לאומית. עם החמת המשבר, עסק הגנרל יורק טיימס בצירוף המקרים 'בעל המשמעות' והציע שלקונפליקט המודרני בין מצרים וישראל 'יש שורשים בספר שמות'.⁹ לפיכך, סיפקו משבר סואץ והסרט עשרת הדיברות נקודת מבט פרשנית זה לזה.

אך אף על פי שהתרבות והפוליטיקה עסקו שתיהן במזרח התיכון, היה נדמה, ממבט ראשון לפחות, שהן הגיעו למסקנות שונות על אודות העימות הישראלי-מצרי. סרטו של דה־מיל הציע נקודת מבט אוהרת כמובהק כלפי העברים במאבקם באדוניהם המצרים; אך כאשר התערבה ארצות הברית במשבר סואץ, היא עשתה זאת לטובת נאסר ומצרים. בסרבו לתמוך בכוחות האירופיים הפעיל ממשל אייזנהאואר (Eisenhower) לחץ כלכלי כבד על בריטניה כדי שתעצור את הפלישה. אחד הביטויים לאי־שביעות רצונם של פקידי הממשל האמריקני ממהלך הדברים היה תלונתו של מזכיר המדינה ג'ון פוסטר דולס (Dulles), 'מה שהבריטים והצרפתים עשו, איננו אלא קולוניאליזם ישיר ומסורתי מהסוג הגלוי ביותר'.¹⁰

למרות הסתירה לכאורה בין הסרט, שביקר באופן חמור את פרעה המצרי, לבין מדיניותה של ארצות הברית, שכפי הנראה תמכה במנהיג מצרי מודרני, מאמר זה מציע שלמעשה, במהלך משבר סואץ, היו הן עשרת הדיברות והן מדיניות החוץ של ארצות הברית חלק משיח רחב יותר על טבעו של הכוח של ארצות הברית במזרח התיכון בתקופה שלאחר המלחמה. בהתמקדי בשלושה מן הסרטים הפופולריים ביותר

7 Pauly 1980: 469; Higham 1973: 278

8 על הרטוריקה של טוטליטריות ראו: Lipsitz 1994: 182-203; וכן: Feldstein 2000: 40-61

9 Crowther, Bosley, 'The Ten Commandments', *New York Times*, 16.11.1956, 35

10 Neff 1981: 391

בשנות החמישים: קו ודיס (Quo Vadis) (1952), עשרת הריברות (1956), ובן-חור (1959), אטען שבזכות האפוסים התנ"כיים נהפכו הייצוגים של ההיסטוריה הדתית של המזרח התיכון לנושאים מרכזיים בשיח על אודות 'העליונות הנדיבה' של ארצות הברית בפוליטיקה העולמית. במאמר אבדוק את הרטוריקה של ה'אפיות' שאפפה את הסרטים, ואת המשל השגור על היציאה מעבדות לחירות המופיע בהם. בעקבות זאת, אציע שיש לקרוא את האפוסים התנ"כיים לא רק כסיפרים אנטי-טוטליטריים אלא גם כסיפרים אנטי-קולוניאליים הממוקמים בנקודת הזמן שבה נטלה ארצות הברית מידו האומות הקולוניאליות האירופיות את תפקיד המעצמה העולמית המובילה.

הסרטים התנ"כיים כשלעצמם לא היו טקסטים אחידים וגם לא מבודדים. הם גם לא היו שיקוף אלגורי פשוט של אידיאולוגיה מגובשת. המשמעויות שקיבלו הסרטים האלה בתרבות האמריקנית של שנות החמישים היו תלויות בהצטלבותם עם טקסטים אחרים ובפרשנויות שונות לזירות תרבותיות ופוליטיות. הצירופים האלה היו המקור לכוחם הרב של הסרטים. לסיפר של יציאת מצרים הייתה היסטוריה ארוכה במיוחד של פרשנות שהאפוסים התנ"כיים נשענו עליה ואף שינו אותה שינוי של ממש.¹¹ לאסוציאציות החדשות של יציאת מצרים היה תפקיד בניסוח הרעיונות על אודות תפקידה של ארצות הברית בעולם הנמצא בתהליך של דה-קולוניזציה. האסוציאציות והמשמעויות האלה לא התפתחו מעצמן, אלא דרך מערכת של ייצוגים רב-ממדיים, מערכת שהיו בה, מלבד סרטים, גם אקטיביזם פוליטי, כתבות חדשותיות ומדיניות חוץ (טקסטים שיצרה ופעולות שקידמה גם יחד).

הניתוח שלי את שיח 'העליונות הנדיבה' יתחיל בבחינת הרטוריקה וההיגיון הפוליטי של מסמך המועצה לביטחון לאומי מספר 68 (NSC-68) שעיצב היבטים רבים של מדיניות הביטחון של ארצות הברית בתקופה שלאחר המלחמה. NSC-68 נכתב בשנת 1950, בהקשר של עמדות מדיניות ומשברים פוליטיים אחרים. המסמך הציג טיעון כולל שלפיו ארצות הברית נמצאת בעל כורחה בלבו של מאבק עולמי שעניינו סוגיות מוסר בסיסיות. היקף המלחמה הקרה, כפי שעשתה קריאתו המפורסמת של ג'ורג' קנאן (Kennan) לבלימת התפשטותה של ברית המועצות בכתב העת ענייני חוץ שלוש שנים קודם לכן. המסמך כלל במלחמה הקרה לא רק את ברית המועצות אלא גם כל מדינת עולם שלישי אחרת שהייתה עלולה להיות מושפעת מ'סגנון החיים' הסובייטי, ובהן גם מדינות במזרח התיכון בעל החשיבות האסטרטגית. הפרק ימשיך וינתח את הדרכים שבהן תרם מחזורו של האפוס התנ"כי לייצורו של השיח על כוחה של ארצות הברית ועיצב כוח זה ככוח גלובלי, נדיב במטרותיו ובעל השפעה מיטיבה. בעיקר אבחן את הפוליטיקה של סיפר יציאת מצרים. האפוסים המוסרטים שבו וסיפרו

11 ג'נתן בוירין דן בהיסטוריה הסכוכה של יציאת מצרים כמטפורה בחיבורו: Boryarin 1992.

סיפר זה במונחים מתחום היחסים הבין-לאומיים, ובעשותם כן, נשענו על משמעויות אפשריות אחרות שרווחו בזירה הציבורית בארצות הברית ושינו אותן. האפוסים השתמשו בעיקר ברטוריקת השחרור של התנועה לזכויות האזרח שזה עתה הופיעה. הן האפוסים והן NSC-68 גייסו לצורכיהם את הלוגיקה של שחרור מעבודת על בסיס גזעי והפיצו אותה, במטרה לתמוך בהבניה פוליטית של חירות הכפופה לשליטה של ארצות הברית. בעשותם זאת, הם השתמשו בלשון מורכבת ומאיימת של מגדר כדי להציע שהכוח העולמי האמריקני ייצר משפחה בין-לאומית מסודרת כהלכה.

הרגע של NSC-68

בשנים שמיד לאחר מלחמת העולה השנייה, עמדה שאלת טבעו של הסדר העולמי המתגבש בראש מעייניהן של כנות הברית. עם תבוסת הנאציזם, הופיעו במלואם מתחים שהיו מובלעים עד אז בין ארצות הברית לאומות המערביות. בעבור האירופים, שני האתגרים הגדולים של התקופה היו הקומוניזם באירופה ותנועות הדה-קולוניזציה ברחבי האימפריות שלהם. ארצות הברית הייתה שותפה לראגות האלה, אך מנקודת מבט שונה. מצד אחד, ההתנגדות לקומוניזם איחדה את אירופה וארצות הברית, מצד אחר, עמדה אנטי-קולוניאלית סיפקה לקובעי מדיניות אמריקנים הזדמנות נדירה לקרוא תיגר על הכוח האירופי. תנועות העצמאות הלאומיות שהופיעו בשנים האלה התנגדו להמשך הקולוניאליזם האירופי אחרי מלחמה שהתנהלה לכאורה כדי לשחרר את העולם מעריצות. בדרך כלל, תמכה ברית המועצות בהתלהבות בתנועות אנטי-קולוניאליות, ביודעה שאת מחיר עצמאותן של מדינות העוברות תהליך דה-קולוניזציה תשלמנה האימפריות האירופיות. הגאונות שבמדיניות החוץ האמריקנית בשנות הארבעים המאוחרות ובראשית שנות החמישים, הייתה יכולתה לגשר על הפער שבין תפיסות אירופיות לתפיסות לאומיות של העולם השלישי, יכולתה להעריך טוב יותר מן הכוחות הקולוניאליים המסורתיים את הפוטנציאל הגלום בלאומיות ובאנטי-קולוניאליזם בעולם השלישי, וכן יכולתה להגיב בדרך שתציג את ארצות הברית כיוצאת דופן. בהסתמך על רטוריקה אנטי-בריטית ואנטי-קולוניאלית שעמדה בבסיס הסיפורים ההיסטוריים של הלאומיות האמריקנית, הציעו קובעי מדיניות ומלומדים אמריקנים ססדר בין-לאומי שאמריקה שולטת בו יבטיח את התפשטות הדמוקרטיה ואת חירותן של כל האומות. בשנת 1951 תבע צ'רלס היליארד (Hilliard) במנשרו הימני את הביטוי 'עליונות נדיבה' כדי לתאר גישה זו, אך עיקרי טענתו היו קרובים ללבם של אנשים מכל גווי הקשת הפוליטית.¹²

12 'עליונות נדיבה' היא כותרת הפרק השמיני בספרו של צ'רלס היליארד: Hilliard 1951: 64-74. בקצה השני של הקשת הפוליטית שלטה רטוריקה שמאלנית-ליברלית בדיון שעסק בכוח

בשנת 1941 חיבר הנרי לוס (Luce), המוציא לאור של לייף וטייס, מאמר מערכת רב-השפעה, ושמו ‘המאה האמריקנית’, וטען בו שארצות הברית נועדה להיות ה‘שומרנו הטוב’ ו‘תחנת כוח’ לאידיאלים של ‘חופש וצדק’ בעולם שלאחר המלחמה. בהעניקו לארצות הברית את האחריות האידיאליסטית להאכיל את העולם ולארגן את השלום בעקבות האסון באירופה, טען לוס שלארצות הברית ‘הזכות לצאת עם אניותינו ומטוסינו חוצי-האוקיינוסים, כמה שנרצה, בכל זמן שנרצה ובאופן שנרצה’.¹³ חזונו של לוס ראוי לציון לא רק משום יהירותו אלא גם משום שנדמה שביטא את התפיסה שרווחה בקרב מגזר רחב בעילית האמריקנית. למרות שכמה ליברלים ואנשי שמאל, ובמיוחד הנרי וואלס (Wallace), ביקרו את דעותיו, זכתה אמנותו האופטימית של לוס באוניברסליות ובנדיבות של הערכים האמריקניים לתהודה רחבה בשנים שלאחר המלחמה.¹⁴

בשנה שבה פרסם לוס את המניפסט שלו, הכריזו הנשיא רוזוולט וראש הממשלה צ’רצ’יל על האמנה האטלנטית שבישרה על נכונותן של בריטניה וארצות הברית ‘לכבד את זכותם של כל העמים לבחור את צורת השלטון שבמסגרתה יבקשו לחיות’. אף על פי שצ’רצ’יל התעקש שלשון האמנה תכוון לאירופה בלבד, למדינות ‘הנתונות כעת בעול הנאציזם’, חששו כמה מהמושלים הקולוניאליים מהשלכות האמנה וצ’רצ’יל נאלץ להבהיר את הדברים בבית הנבחרים.¹⁵

בסוף המלחמה, באווירה זו של דרישות הולכות וגדלות ומתחים מתעצמים, התמודדו ארצות הברית וברית המועצות זו מול זו בכמה עימותים משמעותיים באירופה, ובהם שאלת חלוקת גרמניה וגורלן של פולין וצ’כוסלובקיה. לקובעי מדיניות אמריקנים היה מידע מעורפל על כוונות הסובייטים, הם נטו להערכה מופרזת של יכולותיהם, ולכן היו מודאגים מפוטנציאל ההתרחבות הסובייטית במזרח התיכון.¹⁶ בראשית 1946 הפיץ ראש החטיבה לענייני המזרח הקרוב במחלקת המדינה מזכר וכותרתו ‘המצב הנוכחי במזרח התיכון – סכנה לשלום העולמי’. מזכר זה הצביע על כך שסיום מצב הלחימה הסיר את המחסומים שעמדו בפני התפשטות סובייטית למערב (כלומר, לגרמניה) ולמזרח (כלומר, ליפן). ‘על פי האירועים האחרונים במזרח

האמריקני ובאחריותה של ארצות הברית. רטוריקה כזאת נמצאת למשל במרכז עבודתו של ריינהולד ניבור בשנות הארבעים והחמישים, ראו: Niebuhr 1958 וגם: Niebuhr 1952.

13 *Life*, 17.2.1941, 61-65; פורסם ב: Luce 1941: 3-40.

14 נחיל פאל סין דן בלוס ובהקשר האינטלקטואלי שלו. ראו: Singh 1998: 479-482.

15 Jackson 1986: 21-25. האמנה האטלנטית הודפסה מחדש בתוך: LaFeber 1971: 32-33.

16 לדייונים בהנחותיהם של קובעי המדיניות האמריקנים על התקופה שלאחר המלחמה ראו: McCormick 1989: 44-89 וגם: LaFeber 1994: 434-508.

הקרוב', טען פקיד הממשל, 'נראה שרוסיה מתרכזת במאמץ להסיר את המחסום השלישי בדרום'.¹⁷ מקומו של המזרח התיכון בשוליים הדרומיים של ברית המועצות, הפך את האזור לחשוב מבחינה אסטרטגית; ממשלות חזקות וידידותיות באזור יכלו לסייע בחסימת ההתפשטות הסובייטית ובו בזמן להבטיח השפעה אמריקנית. בבסיסו של משחק סכום-אפס שהתפתח במהירות, עמדה ההנחה שכל האומות תהינה בנות ברית של אחת משתי מעצמות העל. בה בעת, בכירים בממשל האמריקני שהאמינו שמחסור פנימי חמור בנפט ממשמש ובא, קידמו את המזרח התיכון ועתודות הנפט שלו לדרגת חשיבות עליונה, בהכריזו שהנגישות הבטוחה לנפט נעשתה ל'אחד האינטרסים החשובים של המדינה'.¹⁸ הראגות והאינטרסים האמריקניים באזור מצאו ביטוי בסדרת תכניות טודיות של הפנטגון להכרזת מלחמה גרעינית נגד ברית המועצות שנכתבו מאמצע שנות הארבעים ועד ראשית שנות החמישים. הנחת היסוד שלהן הייתה שהצעד הראשון במלחמה יהיה ניסיון סובייטי להשיג שליטה בשדות נפט מזרח-תיכוניים ובתעלת סואץ. ההנחה בדבר חולשתה של האימפריה הבריטית ותלותה בעוצמה האמריקנית הייתה מרכזית בתפיסת העולם של התכניות האלה, כמו ההנחות בדבר מעילתה הצפויה של ברית המועצות באמון ובדבר חשיבותן ופגיעותן של מדינות ערב.¹⁹

עם התקשחות העמדות כלפי המלחמה הקרה בממשל בושינגטון, דמו דאגותיהם של קובעי מדיניות מפני מעורבותה של ברית המועצות במזרח התיכון לתחזיות. במהלך מלחמת העולם השנייה החזיקו בריטניה וברית המועצות באיראן במשותף, מתוך הסכמה להסיג את כוחותיהן לאחר המלחמה. ואולם, בחודשים הראשונים של 1946 התפתח משבר – ברית המועצות דרשה לקבל זיכיונות לחיפוש נפט בצפון איראן, כמו אלו שהוענקו לבריטים ולאמריקנים בדרום איראן. הוויכוח הוביל את הסובייטים לדחות את הסגת חייליהם בתקווה לכפות על הצדדים המעורבים הסכמים כלכליים טובים יותר. משבר זה חידד את חשיבות הגישה לנפט בעבור שתי מעצמות העל. עם זאת, פקידי ממשל אמריקנים טענו שהאינטרסים האמריקניים באיראן אינם מסתכמים בשמירה על זיכיונות נפט בשביל חברות אמריקניות, ונמנים עמם גם חסימה של ההתפשטות הסובייטית ומניעת איומים על עתודות נפט אחרות במזרח התיכון, במיוחד אלה של ערב הסעודית. בעקבות לחץ אמריקני ובין-לאומי

17 Yergin 1977: 152

18 שם, 180, מופיע ציטוט פנייתו של דברי ג'יימס פורסטל אל מזכיר המדינה בירנס.

19 המסמך: Joint Chiefs of Staff, December 1945. *Joint Basic Outline War Plan; Short*: Title: *Pincher* (נחשף לציבור ב-1976) היה טיפוסי לתכניות אלו וסיפק את התבנית הבסיסית לכמה מהן.

כבר הגיעו הסובייטים באביב 1946, בתוך זמן קצר, להסכם עם איראן בדבר נסיגת הכוחות, ובדבר זכויות חיפוש הנפט.²⁰ (שבע שנים אחר כך, ב־1953, פעלה ארצות הברית שוב באיראן. ה־CIA תמך בהפיכה מלוכנית נגד מנהיג בעל דעות לאומניות שנבחר באופן דמוקרטי, לאחר שזה הלאים את הנפט האיראני).²¹

לפי תפיסתה של מחלקת המדינה, מטרת ארצות הברית הייתה לתמוך במנהיגים במזרח התיכון שיגנו על ארצותיהם מפני השפעה בריטית או סובייטית. שנה אחרי המשבר באיראן, נפלה לידי פקידי הממשל האמריקנים הזדמנות היסטורית לקדם מטרה זו, עם הכרזתו הדרמטית של הנשיא הארי טרומן (Truman) על ‘דוקטרינת טרומן’. בנאומו לקונגרס במרס 1947 אמר הנשיא לאומה שבריטניה אינה מסוגלת עוד למלא את מחויבויותיה הבין־לאומיות ולא תוכל לסייע לממשלת יוון השמרנית במלחמתה בכוחות המונהגים בידי קומוניסטים, וגם לא לצבא התורכי, שלחץ הסובייטים עליו גבר והלך. על כן, אמר, חובתה של ארצות הברית לקבל על עצמה משימה זו. נוסף על כך, הודיע טרומן, ארצות הברית חייבת להיות נכונה לתמוך בכל אזור בעולם שבו ‘עמים חופשיים מתמודדים עם סכנת הכנעה בידי מיעוטים חמושים או עם לחצים חיצוניים’. החטיבה לענייני המזרח הקרוב במחלקת המדינה טיפלה גם ביוון וגם בתורכיה, ושתי המדינות נחשבו לחלק מהשער המזרח התיכוני העשוי לפתוח את הדרך לשליטה סובייטית על שדות נפט, ואולי אף לאפשר חדירה סובייטית לאירופה ולאסיה. השפעתה של בריטניה במזרח התיכון, השפעה שנמשכה זמן רב, גברה עוד יותר בסוף מלחמת העולם הראשונה, לאחר התפרקות האימפריה העוסמאנית. עתה עמדה ארצות הברית להשתלט על היבטים מרכזיים של מעמד זה – להגן בצבאה על ממשלות ידידותיות, וכך להיות לשחקנית מרכזית באזור.

דוקטרינת טרומן צפתה הרבה מעבר לקונפליקט המקומי, הרחיבה באופן מרשים את שטחי המלחמה הקרה למאבק כלל־עולמי בין ‘סגנונות חיים שונים’ והציעה הצדקה כוללת למעורבותה של ארצות הברית בעולם השלישי, לא רק במזרח התיכון. טרומן הציע ‘לסייע לעמים החופשיים להשיג את ייעודם בדרך שלהם’ בהנחה ש‘משטרים טוטליטריים שנכפו על עמים חופשיים באמצעות תוקפנות ישירה או עקיפה, חותרים תחת יסודות השלום הבין־לאומי ולכן גם תחת ביטחונה של ארצות הברית’. טרומן הציב אמות מידה חדשות ל‘אינטרסים’ אמריקניים ועולמיים, הרחיב את הגדרתם וכלל בהם גם את התמיכה בעצמאותם של ‘עמים חופשיים’ הנלחמים בשעבוד.²² נאומו

20 Yergin 1977: 179-192

21 Cottam 1988: 55-109

22 על דוקטרינת טרומן והשפעתה ראו: LaFeber 1985: 49-73; וגם: Leffler 1992. נאומו של טרומן מופיע אצל LaFeber 1971: 151-156.

של טרומן נועד 'לחשמל את העם האמריקני' כדי שיתמוך בהגדלה ניכרת של הסיוע ליוון ולתורכיה, ובסופו של דבר יתמוך בהשתלטות על 'תחומי אחריות' בריטיים כדי להבטיח את המשך קיומן של ממשלות פרו-מערביות בעולם.

אך אפילו בתוך ממשלו של טרומן הייתה אופוזיציה למסגרת העבודה החדשה והיקרה הזאת. שר המסחר, הנרי וואלס, חסידה של מדיניות ה'הסדר החדש' (New Deal), הגיב בעבר למניפסט של לוס בקריאה משלו ל'מאה של העם'. ב-1946 הוא ביטא את תסכולו מהתהוותו של סדר עולמי דו-קוטבי, וגינה 'כל רעיון של "המאה האמריקנית" או "המאה האנגלו-סקסית"... כל הישנות של אימפריאליזם, אפילו בחסותה של פצצת אטום אנגלו-סקסית נאורה'.²³ כאשר הוכרזה דוקטרינת טרומן, עדיין לא נקבעה עמדה מגובשת על טבעה של העוצמה האמריקנית: אחרי כמה עשורים של שפל ומלחמה, הסתמנה מגמה ברורה של בדלנות בחיים הפוליטיים האמריקניים בכל האמור בענייני חוץ. לרפובליקנים שמרנים, כמו לליברלים של ההסדר החדש, ובהם וואלס, היו ספקות באשר לפקס-אמריקנה. ואולם בממשל טרומן הלכה והתגבשה עמדה נוקשה על טבעה של ברית המועצות, והתחדד הצורך לא רק בהנהגה אמריקנית אלא גם בעליונות אמריקנית.

השקפת העולם שהובעה בדוקטרינת טרומן מצאה את ביטויה הממושך ביותר, ואולי אף המשפיע ביותר, ב-NSC-68. דוח זה, שנכתב בעבור הנשיא טרומן על מדיניות הביטחון הלאומי, נוסח בשנת 1950 בעיקר בידי פול ניץ' (Nitze), שהיה אז ראש צוות תכנון המדיניות של מחלקת המדינה. המסמך סווג 'סודי ביותר' עד 1975, וקהל היעד שלו היה קובעי מדיניות מדרג גבוה בלבד. המסמך נועד, במילותיו של מזכיר המדינה דין אצ'סון (Acheson), 'לחבוט בראשם של "ראשי הממשל", כך שהנשיא לא רק יחליט החלטה, אלא שהחלטה גם תבוצע'.²⁴ NSC-68 נהפך במהרה לתבנית שעל פיה ניסחו את אותן העמדות גם בעבור הדרג הביורוקרטי הנמוך וגם בעבור הציבור הרחב. אף שסווג 'סודי ביותר', תמציתו של המסמך הייתה ידועה, ובמהלך העשור חזרו קובעי מדיניות שוב ושוב על הנחותיו הבסיסיות. במילותיו של אחד ההיסטוריונים, היה NSC-68 'המסמך שלא נקרא המפורסם ביותר של התקופה'.²⁵

שפתו של NSC-68 והרציונל שעמד בבסיסו עיצבו את המלחמה הקרה במונחים נוקשים ביותר והבהירו שמשקפת סכנה לנאמנויות ולערכים של שאר העולם. המסמך הפריז בערכו של האיום הסובייטי בכך שטען שלברית המועצות היכולת 'לצאת ולנהל מיד' מתקפה בוזמנית נגד כמה יעדים: ברית המועצות מסוגלת לפלוש למערב אירופה,

23 Yergin 1977: 176. ראו גם: Singh 1998: 480-482.

24 Acheson 1969: 374.

25 May 1993a: 15, Gaddis, Smith, Dean Acheson. צוטט בתוך:

לצאת במתקפה אווירית נגד האיים הבריטיים, לתקוף את ארצות הברית וקנדה בנשק אטומי, לעצור התקפת נגד רבת עוצמה של כוחות מערביים, לנוע לעבר המזרח התיכון ועדיין להחזיק בעוצמה מספקת כדי לנהל פעולות הסחה באזורים אחרים.²⁶ המטרה הכללית של הטיועון הייתה לגייס תמיכה במאבק עולמי נגד הקומוניזם ולהשיג לשם כך הסכמה לשילוש תקציב הצבא האמריקני. כפי שתואר זאת אצ'סון מאוחר יותר, NSC-68 פישט במודע את המצב הפוליטי המורכב: נחמדויות ודקויות פינו את מקומם ל'בוטות, כמעט גסות, בתהליך הצגת עמדה כלשהי... כדי שנקודות מסוימות תהינה מובנות. הבהרנו את עמדותינו מעל לכל ספק ועשינו זאת בדרך הדומה לדרך של רוב המחנכים, למעשה לא הייתה בידינו אפשרות אחרת'.²⁷

NSC-68 הוא מסמך ארוך ומורכב שזכה לתשומת לב רבה ולפרשנויות של היסטוריונים ושל אנשי מרעי החברה.²⁸ להלן אתמקד בהיבט אחד של המסמך, היבט שהיה רלוונטי במיוחד להצטלבויותיו עם הטקסטים התרבותיים של האפוסים התנ"כיים: הבניית המלחמה הקרה כתחרות עולמית בין רצונות וערכים, תחרות שבמסגרתה היו עבודות, מיניות וחטא נושאים מרכזיים במאבק הפוליטי להשגת עליונות בסדר העולמי שלאחר המלחמה.

NSC-68 מחלק את המרחב העולמי לשני מרכזי כוח: ארצות הברית וברית המועצות. חלוקה זו מקבילה לחלוקה אחרת, זו שבין 'חברה חופשית' ו'מדינת עבדות'. 'יש עימות בסיסי' הטקסט טוען, 'בין רעיון החופש במסגרת ממשל של חוקים, לבין רעיון העבדות במסגרת האוליגרכיה האכזרית של הקרמלין'.²⁹ מדינת העבדות היא התוצאה הבלתי נמנעת של אידיאולוגיה סובייטית. המדינה הסובייטית 'מונעת על ידי אמונה פנאטית, שהיא אנטיזה לאמונתנו, ומבקשת לכפות את סמכותה המוחלטת על שאר העולם' (25). ארבעים וחמש שנים מאוחר יותר, נעשה השיח שקשר בין קומוניזם לעבדות כה מוכר עד שהיה לטבעי כמעט; אפילו מי שהטילו ספק במשוואה איבדו מערנותם לאור מקוריותו של הצעד. קריאה של NSC-68 במלואו אינה מותירה מקום לספק באשר לעוצמתם הרטרורית של הקשרים שנקשרו בין ברית המועצות לעבדות, ובין עבדות ל'השפלה' ול'כניעה' של האינדיווידואל למדינה ול'עיוות' של האמונה הרתית האמתית:

26 Sanders 1983: 30. קטעים מתוך NSC-68, אצל 38 May 1993b.

27 Acheson 1969: 375.

28 ראו: May 1993b: 130-151. האוסף של מאי מקבץ יחדיו גרסאות ערוכות ביותר של כמה מן הפרשנויות ל-NSC-68 ולהתנהלות המלחמה הקרה. ראו גם: Gaddis 1993.

29 הטקסט של NSC-68 מופיע אצל 27 May 1993b, הפניות נוספות מופיעות בסוגריים בטקסט עצמו.

כל רמז לחירות הוא בלתי נסבל במסגרת חברה הנשלטת בידי אדם אחד או בידי קבוצת אנשים הרוצים בכוח מוחלט. כאשר הרודן מחזיק בכוח מוחלט – בכוח המוחלט של הרצון בעל העוצמה המוחלטת – כל שאר הרצונות חייבים להשתעבד באמצעות כניעה מרצון, [זו] השפלה שהפרט מבקש לעצמו מתוך כפיה של אמונה מעוותת. (28)

בהשפעת רעיון העל-אדם מבית מדרשו של ניטשה או בהשפעתה של אידיאולוגיה רבת עוצמה, יקבלו בני אדם, אפילו בשמחה, את שעבודם שלהם. לרטוריקה של התנגדות לעבדות יש הקשרים גזעיים ברורים בהיסטוריה האמריקנית; במסגרת ההיגיון הבינרי של NSC-68, ארצות הברית מובנית כאומה השמה קץ לעבדות גזעית ותתנגד לחידושה של עבדות בכל צורה (טוטליטרית). אך בה בשעה שהקשרים גזעיים של עבדות מועלים, הם גם מעוצבים מחדש: עבדות נהפכת לשעבוד בהסכמה של רצונו של פרט אחד לזה של פרט אחר, ומתקשרת ל'השפלה', ל'כפייה' ולעיוות. 'האמונה המעוותת' של מדינת העבדות מובילה את בני האדם להכפיף את רצונם לרצונם של אנשים אחרים. רודנים שלטו בעבדים בכוח עליונות רצונם. העבד הוא עבד מפני שהוא נכנע; כמו זכר כנוע, כניעתו נושאת את סימני המגדר והסטייה (הומו)סקסואלית גם יחד.³⁰

NSC-68 טוען שמטיפים את האמונה המעוותת של מדינת העבדות לעמי המושבות האימפריאליות לשעבר, ושקיימת סכנה ממשית שהמושבות לשעבר ייכנעו. אפילו בהיעדרה של ברית המועצות, בתהליך התפתחותן של מדינות עצמאיות מתרחשים שינויים בלתי צפויים: 'אנו נתמודד עם העובדה שבעולם מתכווץ, היעדר סדר בין האומות ייהפך לנסבל פחות ופחות'. אם כן, השאלה העולה היא 'אם יכול העולם לשאת מתח זה לאורך זמן מבלי לנוע לקראת סדר כלשהו בהתאם לתנאיו של מישור' (52). NSC-68 מציע שעולם משתנה זה דורש יציבות שסדר בחסות אמריקנית יכול לספק. ללא סדר כזה, עלולה ברית המועצות לשלוט בקלות על האומות החדשות. החלופה לכוח סובייטי-עולמי, על פי המסמך, היא 'הרגמה' פומבית של עליונות החירות על פני עבדות:

המתקפה על מוסדות חופשיים מתרחשת כעת ברחבי העולם, וכך, בהקשר הנוכחי של קיטוב הכוחות, תבוסה של מוסדות חופשיים במקום כלשהו בעולם היא תבוסה בכל העולם... עלינו לפעול בצוותא

30 על האבחנה, המעורפלת לעתים, בין היפוך מגדרי לבין נטייה הומוסקסואלית ראו: Corber 1994: 47-130; וגם: 1997: 1-23, 79-204.

עם בנות בריטנו ועם העמים המשועבדים לשעבר ליצירתה של חברה עולמית המבוססת על עקרון של הסכמה... על רעיון העבדות אפשר להתגבר רק באמצעות הדגמה מתוזמנת ועיקשת של עליונות רעיון החירות. (27-31)

בהקשר זה יש לחזק את הרצון של האמריקנים. אם ארצות הברית תיכשל בהתנגדותה לברית המועצות, הרי שתטופח החולשה שנכנעה לעליית הקומוניזם במזרח אירופה ואפשרה את סופן של האימפריות הקולוניאליות. עמידה תקיפה היא התשובה: 'סביר יותר שניכשל בהשגת מטרתנו הבסיסית בשל חוסר הרצון לתחזק אותה, מאשר בשל שגיאה כלשהי שאנו עשויים לשגות או בשל תקיפות שעמן נתמודד בעקבות עמידתנו מאחורי רצון זה' (54). במסגרת שיח זה המאבק על ערכים מקבל ממד היסטורי-עולמי: השילוב של פשעים גזעיים, מגדריים ומיניים של 'מדינת העבדות' דורש שהקומוניזם יפגוש, בכל מקום שיופיע בו, בהפגנה של רצון עליון. לפיכך, הסכמה וכניעות, אמונה ואמונה מעוותת, עבדות וחירות היו למונחים שזורים שבאמצעותם עיצבו קובעי המדיניות את הכוח העולמי של ארצות הברית.

בתגובה להשפעה שהייתה ל-NSC-68 על חוגי הממשל, ארגנה קבוצה ושמה 'הוועדה לסכנה הנוכחית' מסע תעמולה פוליטי לקידום מסקנות המסמך בציבור. חברי הוועדה היו 'אזרחים נכבדים', שלאחר שלמדו את המסמך הסודי, יכלו לצאת לציבור ולומר: 'אנחנו שקולים ואתם יכולים לקבל את דברינו'. משימתם הייתה לשכנע את האומה באמצעות נאומים וראיונות לא רק בצורך להגדיל מאוד את הוצאות הצבא, אלא גם להתחייב להתערב בכל מקום שנדרש על מנת ליצור 'סדר' שיהיה לטובת ארצות הברית. 'הוועדה לסכנה הנוכחית' המשיכה לפעול עד 1953, אז סברו חבריה שמטרתם הושגה. הוועדה התפרקה מתוך ביטחון שהושגה תמיכה רחבה של הממשל ושל הציבור בגידול מתמיד בהוצאות הצבא, בחימושה מחדש של אירופה ובסיוע לה, וכן תמיכה ציבורית באידיאולוגיה אנטי-קומוניסטית.³¹

לנוכח ההיסטוריה הברלנית של ארצות הברית והעייפות שאחזה בתושביה בעקבות המלחמה, האמינו קובעי מדיניות רבים ומנהיגים בלתי רשמיים שהציבור זקוק לחינוך ולדרכון. ואולם, כבר בסוף שנות הארבעים רווחה בזירה הציבורית ההנחה שרוב החזקות הקולוניאליות של בריטניה וצרפת יעברו ללא ספק תהליך דה-קולוניזציה וישיגו עצמאות, וכן שארצות הברית תירש את הנהגתו של הסדר העולמי החדש. העיתונות האמריקנית שיקפה את עמדותיהם של קובעי המדיניות

31 Sanders 1983: 45. סנדרס מצטט את צ'סטר ברנרד (Barnard), 'יושב ראש קרן רוקפלר וחבר ב-CPD.

בכך שעסקה בהרחבה בדעיכת האימפריה הבריטית ותהתה על השלכותיה. בעיתונות ההמונים ובכתבי העת התבטא עיסוק זה בהתעניינות בקורות המלוכה הבריטית ובכוח הבריטי – התעניינות שעירבה פליאה וכוז. בין השנים 1951–1953 למשל, עיטרה המלוכה הבריטית את שער ניוזוויק שמונה פעמים.³² (בתקופה זו נכתב דיווח מורחב אחר בלבד על השימועים של מק'ארתי (McCarthy)). המאמרים האלה שילבו לעתים קרובות מידע על המלוכה בדיון כן על דעיכת העוצמה העולמית של בריטניה. בשלב זה הייתה בריטניה בעיצומה של התמודדות עם מרידות ועם הופעתן של תנועות שפעלו להשגת לעצמאות בהודו-פקיסטן, בבורמה, בציילון (סרי לנקה), בקניה ובפלסטין, או מיד לאחריה; הצרפתים היו נתונים במצור בוויאטנם, לאוס וקמבודיה וחזו בניצנים של התנגדות משמעותית באלג'יר. בינואר 1950 תהה ניוזוויק על מציאות זו במאמר שקשר בין מסעותיו האחרונים של שר החוץ ארנסט בוויין (Bevin) לבין עתידה הצפוי של יורשת העצר, הנסיכה אליזבת (Elizabeth). משימתו של בוויין, הצביע ניוזוויק, הייתה: 'לנהל את פירוקה של האימפריה הבריטית', אימפריה שהוחזקה בידי 'בריטניה שכבר לא עמדה במחיר שגבה ממנה הצי'. כאשר תעלה לכס המלכות תירש אליזבת 'אימפריה שהשתנתה ללא היכר'.³³

שלוש שנים מאוחר יותר, פרסם ניוזוויק מאמר ארוך שדיווח על ביקורם הרשמי הראשון של אליזבת, שכבר הוכתרה למלכה, ובעלה פיליפ (Philip), ברחבי הממלכה המאוחדת, בעולם שהשתנה מאוד. יחסו הדו-ערכי של כתב העת כלפי הבריטים והאימפריה שלהם היה בולט. מצד אחד, סיקר המאמר בפירוט את מסעה של אליזבת ותיאר בהתלהבות את המרחק המדויק שנסע הזוג ואת עלויות ההכנה לסיוור. למאמר צורפה מפה של העולם, מאוירת בדמויות של מגוון העמים-הילידים שחורי העור של ג'מייקה, אוסטרליה, איי פיג'י ואפריקה ושורטט עליה מסלולה של המלכה. הנתנים האלה בוודאי עדיין נאמנים, הרהר ניוזוויק ו'המראה של הזוג המלכותי יגרום למיליונים בשולי הממלכה לחוש בודדים פחות וקשורים בבטחה יתרה לכתר'. מצד אחר, הצביע המאמר על כך שאין מדובר באותה האימפריה שסבה של אליזבת, המלך ג'ורג' החמישי (George), שלט עליה: הודו היא כבר רפובליקה, פקיסטן התכוננה ללכת בעקבותיה, ומתחים לאומיים ניכרו ברחבי אפריקה. שערן של כתב העת הדגיש נקודה זו בדו-משמעות חביבה; תמונה של הזוג המלכותי בגודל עמוד מלא זכתה לכיתוב באותיות גדולות: 'אליזבת ופיליפ: בקצה (on the edge) האימפריה'.³⁴

32 בשנת 1952 הופיעו בניוויק שני סיפורים על המלכה אליזבת (Elizabeth) השנייה ואחר על הנסיכה מרגרט. בשנת 1953 הופיעו מאמרים בנושא ב-6 באפריל, ב-1 ביוני, ב-8 ביוני, ב-12 באוקטובר וב-21 בדצמבר.

33 מתוך: 'Wife, Mother, and Queen to be', *Newsweek*, 9.1.1950, 24.
34 'Elizabeth and Philip: At the Edge of Empire', *Newsweek*, 21.12.1953, 44-46; ראו גם: Louis 1985.

אף על פי שהמונח של היליארד 'עליונות נדיבה' טרם נפוץ, הרגיש הביטוי את התחושה שלעוצמה האמריקנית יהיה בסיס שונה מבסיס עוצמתן של אירופה או של ברית המועצות: 'קהילה נדיבה לא תצטרך לאבד זמן או להשקיע מאמצים כדי להשיב להאשמה ב"אימפריאליזם"', הרגיע היליארד את קוראיו ב-1951. 'משיכתם של גורמים קרובים למרחב הגדל והולך של ריבונות נדיבה צריכה להתבסס על... הרדיפה הנלהבת והמוכרזת של כוחות של רצון טוב להשגת מטרתם ברחבי הגלובוס'.³⁵ ברמת המדיניות, קישרו התחושות האלה בין הכוח הכלכלי והצבאי של ארצות הברית לבין תכנית שהייתה אנטי-קומוניסטית ואנטי-קולוניאלית ותמכה בשווקים חופשיים. הליבה הפוליטית של התכנית הייתה סדרה של בריתות אזוריות ושותפויות דו-צדדיות. מובן שאנטי-קולוניאליזם אמריקני, עד כמה שאפשר לבטאו באמצעים רטוריים, התמתן לרוב בהתאם לאילוצים של המלחמה הקרה. כך למשל תמכה ארצות הברית בצרפת כאמצע שנות החמישים, תמיכה שבמסגרתה העניקה ארצות הברית גיבוי ישיר לקולוניאליזם הצרפתי בהודו-סין וסיפקה סיוע כללי שהביא לחיזוק המערכה הצרפתית נגד האלג'יראים שנלחמו על עצמאותם. מטרת העל הייתה לחזק את היציבות הפוליטית והכלכלית של בנות הברית האירופיות, ובו בזמן להחליף או לצמצם את השפעתן באזורים בעלי חשיבות צבאית או כלכלית בעבור ארצות הברית.

חשיבותו המיוחדת של המזרח התיכון במסגרת השיח על הנדיבות העליונה נובעת מחשיבותו של משאב הנפט בעבור המערב (ובעבור המזרח) וממיקומו הגיאוגרפי של האזור – גובל בברית המועצות, באירופה ובים התיכון. במהלך שנות החמישים זכה אינטרס זה לביטוי פומבי בהקמת ארגון הברית המרכזית (Central Treaty Organization) (1955), כחמש פעולות צבאיות גדולות (או איומים בפעולה צבאית), ובתכניות סיוע צבאי או כלכלי לערב הסעודית, לתורכיה, לישראל וליוון.³⁶ המזרח התיכון לא היה האזור החשוב היחיד; עם זאת, הוא שימש כמה מרכזיות להדגשת מעמדה העליון של ארצות הברית בתקופה שלאחר המלחמה, הן ביחס לבנות הברית האירופיות, והן ביחס למושבות לשעבר ולאומות העוברות דה-קולוניזציה.

המזרח התיכון היה חשוב בשיח על העליונות הנדיבה מסיבה נוספת: לייצורן של משמעויות הקשורות במזרח התיכון הייתה חשיבות כללית לשם הבניית כוחה הבין-לאומי של ארצות הברית בתקופה שלאחר המלחמה. ייצוגים של האזור בתרבות הפופולרית שאבו מסיפורי התנ"ך, סיפורי מוסר בעלי הטיה דתית והיסטוריה עתיקה.

Hilliard 1951: 71 35

36 הפעולות הצבאיות התקימו באיראן (1953), סואץ (1956), ירדן (1957), סוריה (1957) ולבנון (1958).

אלה שימשו יסודות לבנייתן של משמעויות אסוציאטיביות רב-מדיות לפוליטיקה בת הזמן וליחסים הבין-לאומיים. סרטי האפוס התנ"כיים היו בעלי משמעות במובן זה, לא רק בשל מה שאמרו על המזרח התיכון, אלא גם בשל מה שאמרו על העולם בשם המזרח התיכון.

ה'היסטוריה' של האפוס

האפוסים התנ"כיים הוצגו בשנות החמישים לא רק על מסכי הקולנוע; הם היו נגישים לקהל גם באמצעות מגוון סוגי שיח חוץ-קולנועיים. האפוסים היו ייצוגים רב-טקסטואליים. הם עוצבו באמצעות ביקורות ונדונו במספר רב של עיתונים וכתבי עת, הם היו אירועים בפני עצמם.³⁷ תשומת לבו של קהל היעד הופנתה לכך שהאפוס התנ"כי מציע יותר: מסך רחב יותר, סרטים ארוכים יותר, והזדמנות ליהנות מתיאורים מציאותיים ומדויקים מבחינה היסטורית של מראות ושטחים גדלים והולכים. כמו הדימויים של ארץ הקודש במאה השמונה-עשרה, הסרטים האפיים הבטיחו ידע היסטורי ודתי, בד בבד עם הבטחה ל'נופים' (views) ולמראות. מאז שהרחיב NSC-68 את זירת האינטרסים החיוניים של ארצות הברית לקנה מידה עולמי, הכניס השיח החוץ-קולנועי, זה שאסף את הסרטים התנ"כיים ועסק באפוסיות ובמהימנות, את המרחב העצום של 'היסטוריה', 'תקופת התנ"ך' ו'דת' למחוזותיו של הצופה הידען.

עד לעת האחרונה, היה המחקר על אודות האפוס התנ"כי דל ביותר.³⁸ חוקרי קולנוע והיסטוריונים שעסקו בסוגה זו ראו בדרך כלל בתוכן הדתי תוכן שטחי, ופטרו אפוסים כמו 'גאות וזוהר' ככנותם אותם 'דרמות תלבושות', שתפקידן היה להתחרות בהופעתה של הטלוויזיה בהצגת מופעים יקרים ומחזות בעלי אופי מיני.³⁹ כמה וכמה מבקרים הלכו בדרכו של ה-דמיל וראו בסרטים אלו אלגוריות פשוטות על המלחמה הקרה, כבואה של אידיאולוגיה מבוססת ולא טקסטים פוריים בזכות עצמם. אלן נדל (Nadel), לדוגמה, קרא להבין את עשרת הדיברות כמונחים של מדיניות הבלוימה

37 על צפייה ועל שיח חוץ-קולנועי ראו: Hansen 1991; וכן Williams 1989.

38 ניתוח מועיל אפשר למצוא אצל Babington and Evans 1993. סיכום את מצב המחקר על אודות סרטים דן בכמה מחקרים קצרים יותר, בהם פרק העוסק באפוסים מתוך ספרו של מייקל ווד (Wood 1989), דיונו של סטיבן ניל (Neale 1980) וכן ניתוחו של גיל דלויז (Deleuze 1986).

39 בספרו העוסק בקולנוע המסך הרחב, בלטון מזכיר בקושי את הסוגה המובילה בעת ראשית השימוש במסך הרחב ומתאר אותה בפשטות 'תמונות של תלבושות היסטוריות' שנועדו למצוא חן בעיניי קהל מבוגר, Belton 1992: 83. ניתוח העוסק גם בהיבט הדתי הוא ניתוחו של תומאס פאולי (Pauly 1980).

ומדיניות החוץ האמריקניות במזרח התיכון, אך ניתוחו נשען על פרשנות אלגורית מילולית למדי. כך למשל טען שבעולמם של המצרים אפשר להצביע על שלושה אתרי עימות עיקריים, 'כל אחד מהם תואם מעמד סוציו-אקונומי באמריקה שלאחר המלחמה'.⁴⁰ גישה זו מצביעה על סוג של כוונה אידיאולוגית דקדקנית ומודעת שרק סרטים מעטים אכן מציגים.

הדיון על העבודה התרבותית של סרטים היסטוריים באופן כללי היה מבטיח יותר. לדברי ויראן סובצ'אק (Sobchack), האפוסים ההיסטוריים עוסקים בהיסטוריות לא פחות מאשר במאורע היסטורי מסוים. 'האפוס ההיסטורי ההוליוודי', היא כותבת, 'מרכזי להבנתנו את מה שאנו מכנים "היסטורי" ו"היסטוריה" כמו כל עבודת מחקר אקדמית'.⁴¹ אכן, כאשר העלה דה-מיל את האפוס התנ"כי הראשון שלו בעידן הקול, שמשון ודלילה (1940), יצא התחקירן הראשי, הנרי נוירדלינגר (Noerdlinger), לארבעים ערים למסע הרצאות על הרקע ההיסטורי של הסרט. המועצה הבינ-לאומית לחינוך נוצרי אישרה את הסרט, אם כי נאמר עליו גם שיש בו נופך חילוני מסוים בכך שהוא חוזר לימים של תצוגות אופנה מזרחיות בחנויות הכולבו. ואכן, סיפור שער בניחוויק דיווח שמעצבים עיצבו בגדי נשים בהשפעת תלבושות התקופה המינואית שהופיעו בסרט.⁴²

האולפנים והתקשורת נקטו שלל צעדים כדי להקנות לאפוס התנ"כי מעמד של 'היסטוריה'. המפיקים של עשרת הדיברות, למשל, הדגישו את המחקר המעמיק ויוצא הדופן, לכאורה, שעמד בבסיס הסרט, ורבים מהראיונות ומהמאמרים בעיתונות הפופולרית שבו וחיוקו קביעה זו. הניו-יורק טיימס חזר על טענות האולפן שלפיהן 'המחקר ההיסטורי לבדו עלה מאות אלפי דולרים והוא כולל מידע מכ-1,800 ספרי יעץ ורבבות מסמכים מכמה יבשות'. הטיימס דיווח שדה-מיל הקדיש 'שלוש שנים ו-300,000 דולר למחקר'.⁴³

נוסף על כך, דה-מיל ונוירדלינגר פרסמו ספר מרשים למדי, משה ומצרים, ובו תיעוד של כל המקורות ששימשו ליצירת הרקע לסרט. הספר מתאר את חייו של משה, את תקופתו ואת הסיפור ההיסטורי של יציאת מצרים כפי שתואר בכתבי 'ההיסטוריונים הקדמונים'. בשל הסתמכותם בעיקר על מקורות של מלומדים דתיים,

.Nadel 1993: 421 40

.Rosen 1984 Sobchack 1990: 26 41

'In the Great Tradition?', *Newsweek*, 28.11.1949, 70 42

Hill, Gladwin, 'Most Colossal of All', *New York Times*, 12.8.1956 43

בתוך: Monaco 1991 vol. 6: 122- וגם: *Time*, 12.11.1956, 123

נוצרים ויהודים, שימש הספר אסמכתא בלתי רגילה לסרט, אסמכתא היסטורית ודתית כאחת. הקדמתו של דה-מיל למשה ומצרים חידדה את טענתו לסמכות היסטורית. בכך שניעד את הבסיס להחלטותיו באשר למה להציג בסרט ואיך, הרגיש דה-מיל שתפקיד הבמאי דרש ידע והתבסס על שליטה בחומרים היסטוריים. הוא ציטט באריכות-מה מכתב שקיבל מ'פרופסור חשוב' שהתפעל מכך: ש'האתגר שאתה בוודאי מתמודד עמו... גדול אף מאתגר של ההיסטוריון... עליך לפתור כל בעיה, ולו הקטנה והזניחה ביותר...; אינך יכול לומר, כמו ההיסטוריון, "אינני יודע"'.⁴⁴ אם כן, מיצובם של הסרטים כהיסטוריה, הצביע לא רק על חשיבותן המוסרית של היסטוריות מוסרטות, אלא גם על סמכותו של הבמאי כהיסטוריון.

כמעט בכל המקרים, טענות התקשורת לידע היסטורי היו קשורות ברטוריקה נלהבת אפילו יותר, ונעשה שימוש במושגים כמו 'ענקיות' והטבעת חותם, רטוריקה שהעניקה לאפוסים את הסמכות העליונה שדרשו. מצב זה נבע בחלקו מהקישור הייחודי שנוצר בין האפוס התנ"כי לבין תחילת השימוש במסך רחב בתחילת שנות החמישים. אף שטכניקות המסך הרחב שימשו במגוון סרטים, בהם גם מערבונים וסיפורי הרפתקאות, זכה האפוס התנ"כי במהרה להגדרה 'סוגת המסך הרחב'.⁴⁵ כמה סרטים תנ"כיים נעשו אמנם לפני הופעתו של המסך הרחב, בהם שמשון ודלילה של דה-מיל (1949) וקו ודיס (1952), אך עם הופעת הסינמסקופ ב-1953, הופק כל אחד מהם בפורמט מתאים. אולי אין זה מפתיע שההפקה הראשונה של הסינמסקופ הייתה האפוס התנ"כי הגלימה. בהצגת הבכורה של הסרט בתאטרון רוקסי בעיר ניו יורק, בספטמבר 1953, נכחו 6,500 מוזמנים, ויותר מששת אלפים צופים התגורדו מחוץ לתאטרון לצפות במפורסמים.⁴⁶ הסרט, המבוסס על רב-מכר, היה פופולרי ביותר. הוא שבר את שיאי המכירות של השבוע הראשון בגרפו יותר מ-20 מיליון דולר ב-1953, שיא שהוזמן השוואה לסרט הפופולרי ביותר עד אז, חלף עם הרוח. בהתלהבות הציבורית, הן בתעשיית הקולנוע הן בעיתונות הפופולרית, השתלבו ההתרגשות מהאפקטים הטכניים של הסרט עם השיח המקובל כבר על סמכותו התנ"כית-

⁴⁴ Noerdlinger 1956: 1.

⁴⁵ סרטי מסך רחב בפורמט זה או אחר כיכבו ברשימות הסרטים הנצפים ביותר בשנות החמישים. אחד-עשר מתוך שניים-עשר הסרטים הריווחים ביותר בין השנים 1953-1959 הופצו בפורמט רחב. דוגמאות לסרטים לא-תנ"כיים הן: 20,000 מיל מתחת לפני המים (1955); מסביב לעולם בשמונים יום (1957); ימיה האחרונים של פומפיי (1960) ואל-סייד (1961). Pratt 1985: 65-66. על ראשית השימוש במסך רחב ראו: Hinch 1985; Gomery 1992: 238-246; Belton 1992.

⁴⁶ '6,500 see the Debut of CinemaScop, New Film Process, in "The Robe", *New York Times*, 16.9.1953. הורפס מחדש בתוך: Monaco 1991, vol. 6.

היסטורית, ועם הבעות ההתפעלות מעלויות הסרט ומן ההכנסות הצפויות ממנו. נראה ששילוב זה הזמין הפרזה לצד עוקצנות. הערתו של מייק קונולי (Connolly), בעל הטור בהוליווד ריפורטר, מדגימה זאת: ‘הגלימה פשוט חייב להיות (הסרט) המכניס ביותר בכל הזמנים. הסרט עשוי להשיג אף את התנ”ך ברשימת רבי המכר’.⁴⁷ למעשה, מבקרי האפוסים התנ”כיים לא יכלו להימנע מלדון ב’ענקיות’ של הסרטים, ומאמרי היחצנות בלייף ובלוק פתחו כמעט תמיד ברשימות ההוצאות והעלויות הנוספות שהצטברו לחובת ההפקה, ובדיווח מפורט על פזרנות ההפקה ועל מספר השנים המרשים שארכה הכנת הסרט.⁴⁸

שיאן של הטענות החוץ-קולנועיות בדבר ה’אפוסיות’ הגיע כנראה עם עשרת הדיברות, וסקירות ומאמרים ערמו שבחים על גבי שבחים: הסרט היה ‘ענק’, ‘נהדר’, ‘מרשים’, ‘גדול מכולם’.⁴⁹ לייף תיאר את דה-מיל ואת הסרט כמונחים משבחים במיוחד, והודיע לקוראים שבאתר ההסרטה במצרים וידא דה-מיל ש’הכול התנהל בהתאם לקנה המידה הגדול שהורגל לו’. המאמר הרחיב בדבר מספר האנשים בצוות ההפקה, מספרם הרב של בעלי החיים שנידו ומידותיה הגדולות של התפאורה. נוסף על כך, הושווה דה-מיל לפרעה עצמו: ‘כשהוא חדור ברוח התנ”כית, קבע את אופי גישתו הכללית חודשים לפני כן כאשר פנה לכותביו בעניין המטלה הניצבת בפניהם. “וייכתב הדבר, רבותי!” אמר. “וייכתבו!” וכעת זה נעשה’.⁵⁰ אפילו מבקרים שגינו את הסרט, דיברו עליו כמונחים של אירוע משמעותי. הטיים, למשל, לא הגדיר אותו במילים ‘פשוט רע’, אלא במילים ‘אולי הסרט הוולגרי ביותר שנעשה אי-פעם’, והמשיך להצביע על כך שדה-מיל בנה את אתר ההסרטה הגדול ביותר בהיסטוריה.⁵¹

אין זה מקרה שהפקת אפוסים תנ”כיים הייתה ברובה תופעה אמריקנית. הכמיהה ל’אפוסיות’ בארצות הברית לוותה במשאבים שנדרשו כדי לבצע את המפעל האפי של עשיית סרטים, ובפרסום ברשתות ההפצה העולמיות, שיכלו לעשות מפעל זה לרווחי. לאחר מלחמת העולם השנייה, יכלה הוליווד להמשיך ולהרחיב את מערכת ההפצה

47 צוטט בתוך: ‘Birthday of the Revolution’, *Time*, 12.10.1953. תומס פאולי דן בפופולריות

של האפוסים התנ”כיים המוקדמים במאמרו: Pauly 1980: 469-471.

48 כמה דוגמאות נוספות: ‘The Robe’, *Look*, 8.9.1953, 70-73; ‘DeMille’s Greatest’,

Life, 12.11.1956; וגם: Coughlan, Robert, ‘The General’s Mighty Chariots’, *Life*, 16.11.1959, 118ff

(על בן חור).

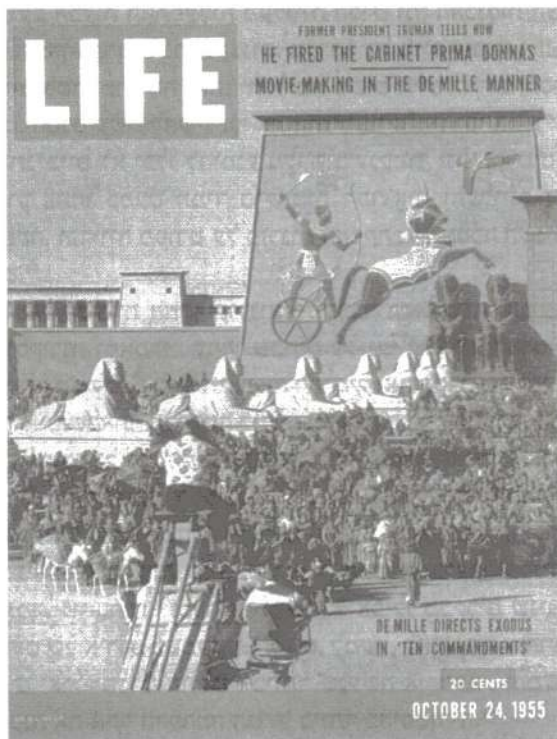
49 Hill, Gladwin, ‘Most Colossal of All’, *New York Times*, 12.8.1956

בתוך: ‘Mr. ; ‘In the Grand Tradition’, *Newsweek*, 5.11.1956; Monaco 1991, vol. 6

DeMille and Moses’, *Look*, 27.11.1956, 77

50 ‘DeMille Directs His Biggest Spectacle’, *Life*, 24.10.1955, 143

51 ‘The Ten Commandments’, *Time*, 12.11.1956, 122

הסרט עשרת הדיברות (Paramount Pictures, 1956) על כריכת כתב העת לייף (Life) באוקטובר 1955, שנה לפני צאתו לאקרנים. התמונה באדיבות כתב העת לייף, הוצאת טיים (Time) בע"מ.

הבין-לאומית החזקה שלה כדי לבסס את שליטתה המוחלטת כמעט בקולנוע העולמי. למרות המשמעות הכלכלית של קהל כלל-עולמי זה, ההקשר האינטרמקסטואלי של הסרטים האלה הגדיר אותם ואת קהל הצופים שלהם כאמריקנים במפורש. כריסטיאן מץ (Metz) טען שצופים חוויים את 'הזדהותם הראשונית' עם הידע שהמצלמה שולטת בו בהיותה סוכנת עליונה. ההזדהות שחש הקהל עם הדמות על המסך עוזרת, אך היא משנית ואינה חיונית להכנסת הקהל לסיפור.⁵² טיעונו של מץ יעיל אם בוחנים את ההשקפה ההיסטורית המסוימת שעיצב האפוס אצל הצופה. אף שגיבורי האפוסים

52 מץ מתאר את 'הזדהותו הראשונית' של הצופה 'עם הסוכנות (הבלתי) נראית של הסרט עצמו כשיח' בתוך: Metz 1982: 98.

היו דמויות 'חיוביות' בדרך כלל, הקהל האמריקני הוזמן לחוש רגשי הזדהות עזים לא רק עם תיווכה של המצלמה, אלא גם עם יוצרי המופע. ביחסי הסמכות האלה נכללו הצופים במרומו באמצעות גישתם לידע שצבר יוצר הסרט ובאמצעות השתתפותם בגדולתו – באפיות – של הצגת הסרט. אף על פי שבאופן תאורטי יכול כל צופה להזדהות עם ההפקה, השיח החוץ-קולנועי הצביע על כך שרק הוליווד (משמע אמריקה) מחזיקה במשאבים ובארגון הנחוצים להפקת סרט אפי.

הזדהות עם תהליך ההפקה אפשר לקהל הצופים להשתתף בטענות ההיסטוריות של הסרט. ייצוגים היסטוריים, ספרי לימוד או מחקרים, היו מרכזיים בדרך כלל בהבניית זהויות לאומיות. אומות זקוקות לסיפורים, לתיאורים של ההיסטוריה הייחודית של 'אנשים' האמורים ליצור את הקהילה הלאומית.⁵³ ההיסטוריות המסופרות באפוסים לא היו, למראית עין, על אמריקנים, ובכל זאת סימנו הסרטים את האמריקניות של גיבוריהם, נושא שאדון בו בהמשך. מעבר לכך, השיח על האפוסיות מעלה את האפשרות שהקהל רוכש לעצמו ידע היסטורי נרחב שהוא גם צורה של כוח לאומי המיוחד לצופה האמריקני. הדבר דומה לאופן שבו דוקטרינת טרומן דרשה מהאמריקנים, באמצעות מדיניות העליונות הנדיבה, ללמוד על עולם העלול להיות לא מוכר להם, ואז גם להתערב בו. 'אפיות' מיצבה את תעשיית הסרטים כסוג של כוח אמריקני – ואת ההליכה לקולנוע כהשתתפות מעשית ונגישה במערכת יחסים מוכרת זו.

אנשי האפוסים

הסרט קו ודיס (1952) נפתח בצילום בעל עומק שדה רחב (long shot) של דרך מתפתלת בנוף ירוק ושל סוסים וגברים הנראים צועדים במרחק. אז עוברת המצלמה לצילום מהחזית של חייל על סוס, וממנו למתופפים ולחיילים נוספים הצועדים בדרך המאובקת. כמה מהחיילים מולקים וידיהם ורגליהם אסורות בשלשלאות. רעש ההצלפות שברקע משמש פיסוק לקולו של הגבר המספר:

רומי האימפריאלית היא מרכז האימפריה, השליטה הבלתי מעורערת של העולם. אך באורח בלתי נמנע, עם הכוח באה השחיתות: חייו של אף אדם אינם בטוחים, הפרט נתון לחסדי המדינה, רצח מחליף את הצדק... שליטי אומות כבושות מסגירים את נתיניהם חסרי הישע לכבליים. רמי מעלה ופשוטי עם גם יחד הופכים לעבדים ולבני ערובה.

אין מפלט מהשוט ומהחרב. נדמה שאין כוח עלי אדמות המסוגל לזעזע את יסודותיה של פירמידת הכוח והשחיתות, של הסבל האנושי ושל העבדות...

כוח שכזה אכן עלה, וזו הייתה משימתו של קוו ודיס: לספר את סיפורה של ראשית הנצרות, ה'אמונה החדשה', שתקרא תיגר על האימפריה הרומית העתיקה ותסלול את הדרך ל'תרבות חדשה וגדולה'. לסרט בן-חור עלילה דומה מאוד – אנשי יהודה ה'פורעים' מתקוממים נגד השלטון הרומי האכזר, ונוכחותו של ישו הנוצרי מסמנת את בואו של סדר חדש. בעשרת הדיברות הרקע הוא מצרים האימפריאלית ולא האימפריה הרומית, העריצות והעבדות קשורות בשמו של רעמסס המושחת והחצר המצרית, ומשה מייצג את 'העם' שיבנה סדר חדש.⁵⁴

כל ההיסטוריות העתיקות המתוארות באפוסים התנ"כיים היו סיפורים אוניברסאליים מאותו סוג: היסטוריה של 'העם' – אם להשתמש במושג המקובל מעולם הקריינות – עברי או נוצרי או שניהם גם יחד, המנהל מאבק אמיץ בדיכוי ובעבדות. העלילות חושפות באורח בלתי נמנע את אופיים הרודני של המשטרים האימפריאליים הקדומים, הרומי או המצרי, ומלמדות שהאימפריה הקדומה שוקעת. והסיפר בונה חלופה, לאומיות עברית-נוצרית, אינדיווידואליסטית, העולה מבחינה פוליטית, מוסרית ומינית על הסדר הישן שהיא עומדת לסלק. בכל אחד מהמקרים, עם, דמוקרטי במרומו, מתקומם נגד האימפריה והעבדות, ודת לגיטימית מתמודדת מול האמונות המוטעות של הסדר הישן. בעזרת מערכת רבת עוצמה של הקבלות, חפיפות וסמלים, ההיסטוריות העתיקות של הסרטים, היהודית והנוצרית, מזונות בחשיבות בעלת משמעות לאומית. כך, ההיסטוריות האלה שבות לאיתנן ונעשות 'עבר שמיש' המתאים לדמיונה של 'אמריקה' ברגעי שקיעתה של אירופה.

האפוסים בנו את ההיגיון המוסרי והפוליטי שלהם בעזרת ארגון המרחב. בסרט בן-חור, לדוגמה, גיבור המחזה, יהודה בן-חור (צ'רלסטון הסטון (Heston)), נע בשלושה סוגים של מרחבים: המרחב האימפריאלי, כלא העבדים וחוף המבטחים הלאומי. שלושת מחוזות המוסר האלה נושאים משמעויות חברתיות ופוליטיות ייחודיות. בתחילת הסרט יהודה הוא מנהיג עשיר ומכובד בפרכיניציית יהודה, אף על פי שבהיותו יהודי החי תחת עולה של האימפריה הרומית, חירותו ועצמאותו מוגבלות. כבר מהתמונה הראשונה בסרט, הקהל מקבל רמזים למשקלו המדכא של

54 מרכיב עלילתי פשוט זה אופייני לרוב האפוסים הדתיים של התקופה, ובהם למשל: שמשון ודלילה (1949), דוד ובת-שבע (1951), הגלימה (1953), המצרי (1954), דמיטריוס והגלדיאטור (1954) וארצם של הפרעונים (1956).

המרחב האימפריאלי. לשם כך משמשות תמונות חוזרות ונשנות של העוצמה הרומית: מסדרים צבעוניים ובזבזניים; צעדות צבאיות מתמשכות וארוחות מפוארות. אחד מיתרונותיו של המסך הרחב היה שהוא אפשר הצגה של מראות פנורמיים שכמותם טרם נראו, מראות שאפשרו ייצוגים נרחבים של ההדר האימפריאלי. בדרך כלל, ניצלו האפוסים עד תום את ההזדמנות ופתחו בכך פתח למבקרים לבטל אותם כ'דרמות לבוש', שעיקר עיסוקן בתלבושות. אך הייצוגים של המרחב האימפריאלי היו למעשה רוויים במשמעות. בכך חור האימפריה מוצגת על ידי הצעדות שחיילים רומים עורכים לאורכה של ירושלים, בתי המרחץ הרומיים שהמושל הצבאי מסאלה וקציניו מתרגעים בהם והעיר רומא עצמה. סצנות אלו מתאפיינות בתאורה לבנה ובהקת, ובמספר רב של צילומים ארוכים ופנורמיים. הצבעים מבריקים ולעתים מפוארים, אך אף פעם לא חמים – הצבעים הראשוניים, בעיקר לבנים ואדומים, הם השולטים. המרחב האימפריאלי איננו מרחב שהקהל מוזמן אליו; הגישה אל המרחב והארגון שלו כמופע וכהצגה לראווה, מציבים את הקהל במעמד של צופה מרוחק.

העלילה מציבה את יהודה נגד נציגי רומי בעיקר באמצעות עימותו עם חבר הילדות שלו – מסאלה, שגדל ביהודה אך עבר לרומא ועלה בסולם הדרגות. כאשר חוזר מסאלה לפרובינציה, הוא מנהיג רומי ועל כן מדכא; שגיאתו נעוצה באמונתו שיהודה ישתף עמו פעולה. כאשר יהודה מסרב לסייע לו, מסאלה עוצר את אמו ואת אחותו באמתלת שווא, ואותו דן לעבדות בספינה רומית.

ספינה זו היא מרחב העבדים; על הספינה יהודה הוא רק עוד אחד ממאות הנידונים שחתרו והניעו אותה, והוא ידוע במספרו בלבד – 41. סצנות השבי של יהודה מדגישות את גופיהם הצפופים והמזיעים של בני האדם. המצלמה נעה באי נוחות אל בטן האנייה ומחוצה לה, מציצה לתוך הכור האפלולי, או מכוונת כלפי מעלה ומצלמת את הסיפון המואר באור עז מבעד לסורגי בטן האנייה. כמו הכלא הרומי שאמו ואחותו של יהודה כלואות בו, גם מרחב העבדות נמצא מתחת לאתרי הסמכות הרומית, ומקושר בהכרח לצדו האפל של הכוח חסר הצדק.

המרחב השלישי מציע סדר חלופי לקשר בין העבד לאימפריה. התיאור הטוב ביותר לקשר זה הוא – מרחב 'לאומי'; הוא מייצג את האופי הדמוקרטי של אפוזיציה אנטי-אימפריאלית, וכן את ההבטחה ואת התקווה למתן חירות ליהודים הנלחמים ברומי. ביתו של יהודה בן-חור, לפני הריסתו בידי הרומים, היה מרחב כזה. הצילומים צולמו באור רך, אתרי ההסרטה עוצבו בצבעים חמים והדמויות הולבשו בבגדים זורמים ופשוטים המציירים את הדמוקרטיה כאסתטית. ביתו של השיח' שסייע ליהודה להכין את נקמתו במסאלה גם הוא מקום מאיר פנים: הברונזה בהקת והצבעים האדומים עשירים – בניגוד בולט לצבעי האדום הנוקשים של רומי; הדמויות שבו צולמו צילומי תקריב מהמותניים ומעלה, והשיחות נערכות ברכות ובעליות.

יהודה בן-חור (צ'רלסטון הסטון) ניהנה מארוחה בביתו של שיח' אלדרהים (היו גריפית')
בבן-חור (1959, MGM). הרעות ביניהם מכנה את אחד המרחבים הלאומיים
של בן-חור כמרחב מסביר פנים. באדיבות ארכיון תצלומי הקולנוע של המוזיאון
לאמנות מודרנית (MOMA).

הניגוד בין המרחבים השונים והסדר המוסרי המתקשר לכל אחד מהם, מתחדר עוד יותר כאשר הם מתנגשים זה בזה. למשל, בשלב מוקדם בסרט המושל הרומי החדש של יהודה צועד ברחובות ירושלים. צעדתם של הרומים ברחובות הצרים הירדה ומפחידה. החיילים, בצבעי אפור, לבן ואדום מוקפים באבק ומצולמים באור יום לבן. המעברים מצעדת החיילים אל היהודים הצופים בה מהצדדים יוצרים ניגוד חי: היהודים מצולמים מהמותניים ומעלה וצילומי התקריב מראים שניים או שלושה פרצופים בבת אחת, מוארים בצהובים חמים. היהודים לבושים בצבעי חום פשוט או קרם; לבושים הביתי חסר יומרות, שימושי, ועם זאת נעים לעין.

הסרט עשרת הדיברות משתמש באסטרטגיות דומות. העלילה, גם זו בכיכובו של צ'רלסטון הסטון בתפקיד משה, מתמקדת במודעותו המתחדדת של משה לכך שהוא אינו חלק מהשושלת המצרית השלטת ולעולם לא יוכל להיות חלק ממנה. הוא מגלה שהוא עברי, מפסיק לחזור אחר נפרטירי, היפיפייה המצרית (אן בקסטר), ויוצא למדבר

למצוא את ייעודו האמתי. מהרגע שבו עוזב משה את החצר המצרית, מציג הסרט ניגוד מתמשך בין העברים למצרים, ניגוד המקודד באמצעות צבע ותאורה. למשל, במהלך הסצנה של יציאת מצרים, אמנם תנועת המוני העברים מיוצגת באמצעות צילומים פנורמיים של קהל, אך בשוליהם משולכות תמונות המאירות שתיים או שלוש דמויות, בדרך כלל ילדים, המגלמים את תפקיד 'בני האנוש' ומספקים דרמות הומוריסטיות קטנות (שלושה ילדים נאבקים להניע פרד; תינוקת רודפת אחרי להקת אווזים; שני ילדים מתארים בהתרגשות את האירועים לסכם העיוור). העברים לבושים בגדים בצבעים חומים חמים ומדי פעם בפעם בצבעים כחולים שקטים או צהובים רכים. המונטאז' של יציאת מצרים ניכר גם בקריאה המתמידה, ואפילו יוצאת הדופן, בשמותיהם הפרטיים של האנשים; עם תנועת המצלמה דרך הקהל, העברים קוראים זה לזה בשם: רבקה, רחל, בנימין, נעמי, יהושע. באמצעות השימוש בשמות ובתצלומי התקריב הרבים, שילובן של התמונות ההומוריסטיות וההתמקדות בילדים, מסמן הסרט את המרחב העברי ביציאת מצרים כמרחב פרטי ומזמין.⁵⁵

לעומת זאת, המצרים הרודפים אחרי העברים מיוצגים כמעט אך ורק באמצעות צילומים פנורמיים של המוני חיילים וסוסים, ובמעברים אקראיים בלבד אל פניו הכועסות של רעמסס (יול ברינר (Brynner)) המוביל אותם לאבדון. החיילים המצרים הם גדודים בלתי מובחנים של כחולים, לבנים וחומים מכוערים; צילומים רחבים מאוד מגדירים את המרחב האימפריאלי כטוטליטרי, מרחב ללא פרטים. פרעה, העריץ והשתלטן, הכפיף את החיילים לרצונו – הם עבדים במדינת עבדות.

האפוסים מבנים את הלאומיות העברית/הנוצרית כיורשת העליונה מבחינה פוליטית ומוסרית של השלטון האימפריאלי ושל מדינת העבדות. במסגרת השיח המקודד של הסרטים, העברים והנוצרים פועלים בדרכים מורכבות כדי לייצג את ה'אימפריה החדשה' שהם יובילו אליה. הטענות בדבר שיעור קומתו המוסרית של 'העם' מעוררות, ברמה מסוימת, קונוטציות פשוטות למלחמה הקרה. עלילות הסרטים והסיפורים שלהם מצביעים על כך שהרומים והמצרים הם טוטליטרים – דיקטטורים ואדוני העבדים אשר, במילותיו של דה-מיל, הופכים 'את הגברים לרכוש המדינה'. החלופה למדינת העבדות היא מרחב דמוקרטי של מפגש בין בני אנוש. בסרטים ש'העם' בהם הוא הנוצרים הראשונים (כמו בקו ודיס ובהגלימה), הקישור שלו לאמריקנים נרמז באמצעות שימוש בלשון אנטי-קומוניסטית בעלת גוון דתי, גוון המקבל משנה תוקף לאור ההיסטוריה הארוכה של זיהוי נצרות עם אמריקניות בתרבות הפוליטית האמריקנית.⁵⁶

55 ברוס בנינגטון ופיטר ויליאם אוונס מצביעים גם הם על ההתייחסות לעברים כאל פרטים (Babington and Evans 1993: 63).

56 ראו למשל: Hutchison 1987.

למעשה, האמריקניות של 'העם' נרמזת אפילו כאשר הסיפור מתמקד בעברים הקדמונים (כמו למשל בעשרת הדיברות ובבן-חור). כידוע, הצגת המסורת היהודית כ'פרהיסטוריה' של הסיפור הנוצרי הוא צעד קלאסי של התאולוגיה הנוצרית, כפי שעולה מהביטוי 'הברית הישנה'. בהתאם לכך טען אלן נדל (Nadel) שהעברים בעשרת הדיברות מוצגים פחות כיהודים ויותר כפרוטו-נוצרים: הפרטים בחייו של משה מקבילים לסיפורי השליחים ולחיי ישו וסצנת הפסח הראשון היא העתק של האיקונוגרפיה הנוצרית של הסעודה האחרונה – משה במרכזו של שולחן ארוך והאחרים מתגורדים סביבו.⁵⁷ הסרט בן-חור פועל מתוך היגיון דומה. יהודה בן-חור מוצג באופן ברור כיהודי (לפחות פעמיים במהלך הסרט אנו רואים את יהודה משעין את ראשו כנגד דלת מעוטרת בסמל יהודי, בפעם הראשונה מגן דוד ומאוחר יותר מזוזה). ואולם עדיין סיפורו הוא סיפור נוצרי: דרכו מצטלבת בדרכם של ישו וחסידיו באינ-ספור אופנים; ובסוף הסרט יהודה מובל בידי אסתר, אהובתו היהודייה (שאת דמותה מגלמת השחקנית הישראלית חיה הררית), לנהוג בהתאם לדרשותיו של 'רבי החדש'. נוסף על כך, אירועים נסיים בחייו של יהודה מוצגים כעדות לאמתותו של התיקון שערכה הנצרות ביהדות. דרך הפיכת היהודים לנוצרים, העלילות מזמינות קריאה המזהה את העברים/נוצרים עם האמריקנים ואת האתאיסטים או עובדי האלילים הרומים/מצרים עם הקומוניסטים.

זיהוי זה של העברים הקדמונים עם נצרות ואמריקניות עשה ללא ספק את עבודתו התרבותית בשנות החמישים, כאשר היטמעות יהודים בחברה האמריקנית הייתה סוגיה מרכזית, הן בארגונים פוליטיים יהודיים והן בהוליווד. בראשית התקופה שלאחר המלחמה הפיקה הוליווד כמה 'סרטי בעיה' על האנטישמיות, שעסקו כולם בחוסר ההיגיון שבשנאה כלפי יהודים והציגו את גיבורי הסרט כטיפוסים אמריקנים אידיאלים. האפוסים וגיבוריהם שעברו אמריקניזציה, יכלו בהחלט להיות חלק מתהליך 'ההלכנה' של המעמד הגזעי של יהודים בשנים שלאחר השואה, דווקא בשל הרחקתה של ההיסטוריה היהודית העתיקה ועיוותה.⁵⁸ מכל מקום, הסמל של 'העם' היהודי/נוצרי הוא רב-ממדים ומורכב יותר ממה שאפשר להבין מקריאה אלגורית ישירה. מוטיב דעיכת האימפריה-המושחתת המופיע

57 Nadel 1993: 427. בנינגטון ואונס דנים בקצרה בהתאמת הסיפור היהודי (Babington and Evans 1993: 34).

58 כמה מסרטים אלו הם: מר ספינגטון (1944), אש צולבת (1947) והסכם ג'נטלמני (1947). על סרטים אלו ראו Corber ;Rogin 1996: 209-250 ;Babington and Evans 1993: 37-39 ;Jacobson 1998: 171-199. 1997: 79-104. מת'יו ג'קובסון דן ברומן הסכם ג'נטלמני ובהיטמעות היהודים בספרו: 192-187.

בסרטים מזמין פירוש שלפיו ‘העם’ הוא עמי המושבות לשעבר בעולם השלישי. הליהוק בסרטים מחזק גם הוא פרשנות כזאת: כמעט בכל המקרים גילמו שחקנים אמריקנים את העברים/נוצרים, ואילו את הרומים/מצרים גילמו לא-אמריקנים, בדרך כלל בריטים. ההבדלים במבטא ובהופעתם של השחקנים משמשים סמנים של הערכים האימפריאליים לעומת הערכים הדמוקרטיים – הרומים/מצרים מסמלים את האימפריה הבריטית הדועכת והשחקנים האמריקנים מגלמים את התושבים האמיצים של האומות העוברות דה-קולוניזציה.⁵⁹ בן-חור למשל, היחסים בין יהודה בן-חור היהודי ושיח’ אַלדרהיים הערבי מתגבשים באמצעות סירובם המשותף להכיר בלגיטימיות של השלטון הרומי בפלסטין. לאורך הסרט הרומים מטיחים עלבונות ביהודים ובערבים, מחזקים בכך את עליונותם ומכריזים על תהילתה של האימפריה הרומית. ההקבלות למנדט הבריטי שנכשל בפלסטין (1917–1948) בולטות על פני השטח.

ברור שהקמתה של מדינת ישראל בשנת 1948 הייתה רלוונטית לסיפורים האלה. בישראל באה הלאומיות היהודית לידי ביטוי ישיר ועכשווי. בעקבות השואה, מכל המדינות שקמו מתוך חלקי האימפריה הבריטית לשעבר הייתה ישראל המדינה שעצמאותה זכתה לתמיכה הנרחבת ביותר במערב. דוגמה אחת מיני רבות למעמד המוסרי הייחודי שהיה לישראל, הייתה התחרות שניהל טרומן עם ברית המועצות מי יקדים ויכיר ראשון במדינה החדשה.⁶⁰ לעתים נדמה כי האפוס מעלה קונוטציה זו לחזית הסיפר. בסרט שלמה ומלכת שבא (1959), למשל, המלך המואבי מתרברב שיוכל לזרוק את העברים ‘לים’, ואילו שלמה מכריז בגאווה שארצו, שעד לעת

59 השחקן יליד בריטניה, פיטר יוסטינוב, מגלם את נירון הרשע בקו ודיס, ולא גלן הבריטי מגלם את פטרוניוס. יול ברנר (רעמסס בעשרת הדיברות) נולד בשנת 1915 באי סחלין (שעבר מריבונות יפן לריבונות רוסיה וחזר חלילה משנת 1853 ועד לשנת 1945, אז היה לחלק מברית המועצות) ומאוחר יותר קיבל אזרחות שוויצרית. בסרט בן-חור צ’דלטון הסטון האמריקני פוגש בסטיבן בויד יליד אירלנד, אף שבמקור רצה ויליאם וילר שהסטון ישחק את מסאלה הרומי. בשנת 1988, ראיון שדר הרדיו טרי גרוס בתכניתו את קירק דגלאס (מפיק הסרט ספרטקוס וגיבורו). דגלאס הסביר את החלטתו להק שחקנים בריטים לתפקידי הרומים – לדבריו, הוא האמין שהייתה להם חזות אריסטוקרטית יותר; *Fresh Air*, 7.4.1995 שידור חזר של התכנית מיום 8.8.1988.

60 טרומן החזיק בעמדה מורכבת ולעתים רגזנית כלפי הציונות וחלוקת ארץ ישראל; בשנת 1945 הוא המשיך להביע התנגדות להקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. בסופו של דבר הוא תמך בהקמת מדינת ישראל בעקבות שילוב של לחץ אלקטורלי של קבוצות לובי ציוניות, יהודיות ונוצריות פרו-ציוניות, עם ההכרה הגואה בטענות המוסריות בדבר זכות קיומה של ישראל לנוכח השואה. על ההתפתחויות ההיסטוריות האלה עמדו מייקל כהן וצבי גנים: Ganin 1979; Cohen 1990.

האחרונה הייתה מדבר צחיח, השתנתה: 'תענוג להפריח את השממה', הוא נאנח.⁶¹ אך הסרטים עשו אף מעבר לכך; הם נשענו על האסוציאציות שמיזגו בין העברים שבסיפור לישראלים המודרניים שזה עתה גיבשו את אומתם בארץ ישראל, ובו בזמן שינו אותן.

תפקידו של שיח' אלדרהים בן-חור מעניין מפני שנוכחותו דוחה כל קריאה של הסרט כאמירה על לאומיות יהודית-ישראלית בלבד. השיח' הוא אחת מכמה דמויות של 'ערבים' בסוגה הרואה באובססיות במזרח התיכון את ערש הולדתה של המסורת הלאומית העברית-נוצרית. קל לראות בדמות השיח' דמות סטריאוטיפית שלילית ומשובשת. את דמותו גילם בפנים מושחמות ה'ו גריפית' (Griffith), שחקן ממוצא ולשי, שזכה באוסקר על משחקו בסרט. במוכנים מסוימים השיח' מוצג כדמות מסרט מצויר, נדיב אך לעתים קרובות אוויל, שהתנהגותו הראוותנית ונימוסיו המחוספסים תואמים את אהבתו החריגה לסוסיו, שלהם הוא קורא 'ילדיי' ו'יפייים שלי'. מכל מקום, קריאה צמודה של תפקידו מאירה מיד את מגבלותיה של הקריאה האידיאולוגית של הסרטים האלה, קריאה המתבססת על ניתוח פשוט של 'הסטריאוטיפ השלילי של האחר (הערבי)'. בסופו של דבר, השיח' הוא אחד מגיבורי הסרט. הוא מוצג בדרך כלל כדמות טובת לב, אם כי מגוחכת וקומית. ההתמקדות בהיבטים הסטריאוטיפיים של הצגה זו בלבד תחשוף מעט מאוד מהתפקיד האידיאולוגי שניתן לדמות בסרט כמכלול.

שיח' אלדרהים חשוב מפני שיש לו תפקיד מרכזי בהתנגדות לנציגות הרומית בסרט בן-חור. הוא מוצג בסרט באור חיובי, באותם הצבעים החמים ובאותה האנושיות שהסרט מייחס ל'מרחב הלאומי'. על פי הסיפור, השיח' הוא הגיבוי המשמעותי ביותר של יהודה; הוא המספק ליהודה סוסים ומביא אותו אל מרוץ המרכבות החשוב שבו יתמודד מול מסאלה הרומי. לקראת סוף הסרט, דקות ספורות לפני מרוץ המרכבות, שיח' אלדרהים מצביע על כך שהקרב נגד האימפריאליזם הרומי הוא מאבק משותף; הוא עונד לצווארו של יהודה מגן דוד ודוחק בו לנצח בקרב: 'מגן דוד – שיוזח בשביל עמך ובשביל עמי יחדיו ויעוור את עיני הרומים!' ביצחוננו של בן-חור על מסאלה הוא ללא ספק ניצחון לאומי, לא רק בעבור היהודים, אלא גם בעבור הערבים, ובמרומו גם בעבור כל מי שעומדים לצדם במאבק נגד השלטון האימפריאלי – כלומר גם בשביל אמריקה.

ריבוי הקולות הגלום ברגעים כאלה איננו בעיה טקסטואלית אלא חלק מעושרה ומעוצמתה של הסוגה. בשנות החמישים לא היה זה בלתי הולם לרמוז, אגב שימוש ברומי ובמצרים העתיקה, על כישלונה של האימפריה הבריטית, וגם על זה של ברית

המועצות. בטקסטים אחרים, כמו למשל ה־NSC-68, הזיהוי בין החזקת עבדים לאימפריאליזם וקומוניזם נראה הגיוני. כך גם הזהות הקולקטיבית של 'העם' יכולה לסמל הן את לאומיותה של המלחמה הקרה האמריקנית והן את 'העמים המשועבדים לשעבר' ששחררו עצמם מ'העבדות' לאימפריה. המסמן העברי-נוצרי קושר באלגנטיות בין שני מסומנים: בשרשרת ההחלפות וההמרות שבטקסטים, מוטיב 'העם' מזוהה הן עם 'אמריקנים' והן עם 'עמים משועבדים', שניהם סמנים אנטי-קולוניאליים.

ההיגיון המגדרי של מדינת העבדות

שחרור מכבלים הוא מוטיב מרכזי כמעט בכל האפוסים; בכל אחד מהם רודנות הופכת את 'העם' לעבדים, לאסירים, או לנרדפים. בעשרת הדיברות העברים הם עבדיהם של המצרים. בשנת 1955 ביים הווארד הוקס (Hawks) את הסרט ארצם של הפרעונים, סרט המתרחש בתקופה מוקדמת יותר ומתאר את השעבוד של בני ארץ כוש (בהירי העור) בידי פרעה ואת יציאתם לחופשי. בכך-חור, לא רק על יהודה נגזר להיות עבד, כל עמי ארץ יהודה הם למעשה אסירים של העריצות הרומית. בקו ודיס ובהגלימה רומי רודפת ואוסרת נוצרים ומשעבדת עמים אחרים. באופן כללי, אפשר לזהות את השלטון האכזר, זה המגולם על ידי הרומים והמצרים, באמצעות שלוש 'עובדות' הקשורות זו בזו: הם מחזיקים בעבדים רבים; הנהגתם מושחתת ועריצה והם מתייחסים לנשים כאל רכוש מיני. אם נתייחס לסרטים אלו כאל סוגה, האפוסים הדתיים קושרים בין החזקת עבדים, טוטליטריזם ועריצות מינית.

לבעיית העבדות, כפי שהופיעה בסרטים, היו כמה וכמה השלכות, לא רק על מדיניות החוץ אלא גם על פוליטיקה וזהות בתחומי ארצות הברית עצמה. כפי שראינו, לשונו של NSC-68 מציגה את העבדות כעיוות מיני ומגדרי – כישלון הגבריות שהוביל גברים להיות עבדים לגברים אחרים. הסרטים פנו אל אותן הרמיזות ופרשו אותן מחדש באמצעות רטוריקת שחרור אנטי-קולוניאלית ששאבה השראה גם מהמשמעויות החדשות שניתנו באותה עת למוטיב יציאת מצרים במסגרת תנועת זכויות האזרח המתגבשת: משמעויות בעלות אופי גזעי. לפיכך, הקונוטציות הגזעיות היו רבי-ממדיות: אמנם סיפורי העברים הצביעו על מקומם של היהודים בשיח הגזעי האמריקני, אולם כמעט כל הסרטים רמזו, באמצעות מוטיב יציאת מצרים, גם למעמד המעורער של האפרו-אמריקנים. חדירתן של משמעויות 'זרות' ו'פנימיות' לסיפר המתנגד לעבדות הבהירה למעשה, שבניית הסמכות הביין-לאומית האמריקנית תלויה בניסוח מחודש של הבניות גזע ומגדר מבית. בה בעת פעלה גישה זו גם לכיוון המנוגד: הבניות של גזע ומגדר בתוך ארצות הברית קיבלו משמעות רבה גם בתהליך הבנייתן של הלאומיות האמריקנית ושל כוחה הביין-לאומי של ארצות הברית.

לסיפור יציאת מצרים היסטוריה ארוכה בחשיבה השחורה, היסטוריה המתחילה זמן רב לפני הופעתה של התנועה לזכויות האזרח בסוף שנות הארבעים. סיפור זה היה מרכזי, לדוגמה, בכנסיות שחורות מהזרם המרכזי במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, והיה חלק מהלשון שנקטו כדי לנסח את התקווה הפוליטית לשחרורם של האפרו-אמריקנים וכדי להכילה. הנצרות השחורה ראתה בהיסטוריה האפרו-אמריקנית סיפור מחדש של קורות העברים, זירה אפשרית להתערבות חזרת של האל בהיסטוריה למען שחרורו של עם. לפיכך, עיצבה הכנסייה זהות שחורה וניסחה את תפיסת הזכות לשחרור, מצד אחד; ומצד אחר, הבטיחה שהשחרור יגיע מידי האל והתמקדה באמונה אישית ופחות בשינוי חברתי.⁶² שירי דת שחורים מסורתיים שחזרו לעתים קרובות את הסיפור התנ"כי – 'רד משה' הוא הדוגמה המוכרת ביותר – וכמה יצירות ספרותיות, כמו הפואמה של ג'יימס וולדון ג'ונסון (Johnson) 'שחרר את עמי' (1927), התבססו ופירושו מחדש שירים אלו.⁶³

במחקרו על יחסי שחורים-יהודים, טען ג'ונת'ן קאופמן (Kaufman) שהמטפורה של יציאת מצרים יוצרת חיבור ראשוני בין ההיסטוריה השחורה להיסטוריה היהודית. לדבריו, כמאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, נעשה סיפורם של היהודים המשועבדים במצרים לסיפור המחאה הראשון, והשירים הדתיים השחורים לשירי המחאה הראשונים.⁶⁴ הסיפור של העברים הקדמונים ומאבקם לחירות שולב במרחב הגיאוגרפי האמריקני: נהר אוהיו – הירדן, הדרום – מצרים והצפון – הארץ המובטחת. כמובן ששילובם של סיפורים תנ"כיים בגיאוגרפיה חיה לא היה ייחודי לאפרו-אמריקנים; קהילות שונות תרגמו את יציאת מצרים להיסטוריה מרחבית ולגיאוגרפיות מוסריות, ובהן האנגלו-סקסונים, הפורטיגזים והיהודים-הישראלים.⁶⁵

עם התגברות המאבק לזכויות אזרח בשנות הארבעים והחמישים, נהפך האקטיביזם האפרו-אמריקני לכוח פוליטי נראה לעין: בשנת 1941 למשל, איים א' פיליפ רנדולף (Randolph) להביא מאה אלף איש ל'צעדת שחורים' בווישינגטון אם לא יביא רוזוולט לסיום ההפרדה הגזעית שהייתה נהוגה בתעשיות הצבאיות.⁶⁶ בשנת 1947 מימן הקונגרס לשוויון גזעי (CORE) נסיעה ברחבי הדרום כדי לבחון את יישומה של פסיקת בית המשפט העליון שאין לאלץ נוסעים שחורים לשבת באחורי האוטובוסים

62 על הכנסייה השחורה ראו: Cone 1969; Wilmore 1972; Raboteau; Levine 1977: 3-80. 1978.

63 פורסם אצל ג'יימס וולדון ג'ונסון: Johnson 1944.

64 Kaufman 1988: 35.

65 Boyarin 1992; ראו גם: Moses 1982; Walzer 1985.

66 רוזוולט נענה בכך שהוציא את הצו המנהלי 8802. על צעדת השחורים לווישינגטון ראו: Barber 1996.

בנסיעות בין-עירוניות. ברמה הפרדלית החלה המדיניות להשתנות ככמה היבטים חשובים: בשנת 1948 פרסם טרומן צו מנהלי שהביא לקיצה את ההפרדה הגזעית בכוחות המזוינים, וביוני 1950 הוציא בית המשפט העליון אל מחוץ לחוק את ההפרדה הגזעית בבתי הספר התיכונים.⁶⁷ הסמנים הידועים יותר לעליית התנועה לזכויות אזרח אירעו מעט מאוחר יותר: פסיקת בראון נגד טופקה ניתנה בשנת 1954; אַמְט טיל (Till) בן ה-14 נרצח במיסיסיפי בשנת 1955, ו'חרם האוטובוסים של מונטגומרי' החל לקראת סוף שנת 1955 והמשיך במהלך שנת 1956.⁶⁸

הכמרים השחורים, שמאוחר יותר היו השדרה המרכזית של ארגון הנהגת הנוצרים הדרומיים (SCLC), השתמשו בפרשנויותיהם ליציאת מצרים כבכלי רטורי פוליטי רב-עוצמה. סיפר יציאת מצרים עורר קהלים שונים וקהילות מקומיות של שחורים לפעולה ואפשר ללבנים אזהדים לעצב את תמיכתם בצדק גזעי במונחים דתיים ומוסריים. הקשר בוטא בכתביהם של הוגי דעות אפרו-אמריקנים מובילים, וכן, בהרחבה ובאופן עממי יותר, בכנסיות ובמפגשים, בשירים וברשות. ג'וזף לאורי (Lowery), אחד ממייסדי ה-SCLC, טען שמסר זה הוא מסר מהותי בפרשנות האפרו-אמריקנית של התנ"ך: 'ההברית החדשה בעבור [אפרו-אמריקנים] הייתה בשורה משחררת, מפני שכאשר הם קראו על כך שהאל הושיע את משה ואת בני ישראל, הם ראו את ההקבלות בין החוויה של בני ישראל לזו של השחורים. והם הניחו שהאל יושיע אותם'.⁶⁹ כדיווחו על ביקורו במונטגומרי שבמדינת אלבמה בשנת 1960, תיאר מייקל וולצר (Walzer) בצבעים חיים את העוצמה הרגשית של הסיפור עבור התנועה לזכויות האזרח, שהייתה אז בחיתוליה, ובעבור כמה מהכנסיות השחורות אשר החלו למלא תפקיד בהנהגה הפוליטית:

בכנסייה בפטיסטית קטנה, שמעתי את אחת הדרשות המיוחדות ביותר ששמעתי בחיי – על ספר שמות ועל המאבק הפוליטי של השחורים בדרום. שם, על הבמה, המטיף [...] שיחק את 'היציאה' ממצרים והרצה על האנלוגיות המודרניות: הוא התכווץ תחת השוט, קרא תיגר על פרעה, היסס בפחד על שפת הים וקיבל את לוחות הברית ואת המצוות לרגלי ההר.⁷⁰

67 Bell 1992: 542-551; Williams 1987: 1-36

68 Feldstein 1994

69 צוטט אצל Rains 1983: 69

70 Walzer 1985: 1. מטרתו של וולצר הייתה לנסח פרשנות של שחרור לסיפר של יציאת מצרים, פרשנות מנוגדת לעמדה שעל פי הבנתו הביע הימין בישראל. אדוארד סעיד הסתייג מקריאתו של וולצר, ומצא אותה סלקטיבית, ראו: Said 1988. בוירין ניתח את ההנחות הסמויות של הצדדים בדיון בין סעיד וולצר בתוך: Boyarin 1992

תיאורו של וולצר מגלה שהמטפורה הישנה קיבלה דחיפות חדשה ורבת עוצמה בתקופה זו של אקטיביזם ואי-שקט. היסטוריונים של זכויות האזרח הציעו הערכות דומות: מה שיכול לעתים לשמש קריאה להתערבות אלוהית, יכול לעורר את הצורך בפעולה פוליטית מאורגנת ומאוד אנושית במקרים אחרים. הסיפר של שחרור העברים הקדמונים מכבליהם נקשר במטפורה חזקה לפנטזיה התכליתית לשחרורם מאפליה בארצות הברית.

קשר אינטימי זה בין מטפורה לתנועה חברתית ניכר במיוחד בכתביו של מרטין לותר קינג הבן (King) ובנאומיו – קינג הקביל שוב ושוב את שחרור האמריקנים השחורים ליציאת מצרים התנ"כית. קינג התפרסם בארץ כולה בעקבות חלקו בחרם האוטובוסים של מונטגומרי בשנת 1955. חיבוריו, מאמריו ונאומו זכו לתפוצה רחבה לאחר האירועים במונטגומרי ותרמו רבות לבניית המוניטין שלו. דעתו של קינג, שבוטאה שוב ושוב, הייתה שהתנועה לזכויות האזרח הייתה חלק מתנועה בין-לאומית, לא רק בשל הזיקה הברורה שחש כלפי תנועתו של גנדי בהודו, אלא גם מתוך תחושה רחבה יותר של כוח חברתי עולמי הנלחם בדיכוי. קינג ראה בעליית האנטי-קולוניאליזם ובעליית התנועה לזכויות האזרח לא רק מערכות של אירועים מקבילים אלא גם כוחות מחוברים, שתי תנועות המשפיעות זו על זו באופן ישיר.⁷¹ הצלחת התנועות הלאומיות החדשות, במיוחד באפריקה ובהודו, הייתה דגם חי למאבק מוצלח שעל פי חזונו של קינג יתרחש גם בארצות הברית. המטפורה של יציאת מצרים חיברה את התמיכה בלאומיות מחוץ לארצות הברית לחזון של שחרור (לא-לאומי) ולאינטגרציה בבית – בכל מקום קמו העמים המשועבדים נגד פרעה ודרשו את חירותם. בשביל קינג, הייתה ה-קולוניזציה מעל במת העולם חלק מאותו 'מסע חיפוש אחר חופש וכבוד אנושי' שהיה השראתה של התנועה הלא-אלימה לזכויות האזרח.⁷²

בדרשתו האחרונה, דרשה שנשא בממפיס בלילה שלפני ההתנקשות בחייו, ב-3 באפריל 1968, חזר קינג על המוטיבים המרכזיים שבהם השתמש בהתמדה במהלך יותר משתיים-עשרה שנות פעילותו כמנהיג בתחום זכויות האזרח: 'המוני אנשים מתקוממים', הוא אמר. 'ובכל מקום שהם נמצאים בו היום, אם ביוהנסבורג, דרום

71 תיאורו של קינג (King 1958) את מאבק מונטגומרי זכה לביקורות אוהדות ביותר, הן בעיתונות השחורה והן בעיתונות הלבנה. לדברי ג'יימס מ' וושינגטון, חיבורו של קינג, ספרה של התנועה, השפיע רבות על הקהילה השחורה, ראו: King 1986: 417. וגם: Garrow 1988: 110-115. על גנדי ראו: King, Martin Luther Jr., 'My Trip to the Land of Gandhi' (פורסם לראשונה בשנת 1959 ב-"Ebony"), הודפס מחדש בתוך: King 1986: 23-30.

72 King, Martin Luther Jr., 'The Current Crisis in Race Relations' (פורסם במקור במרס 1958 ב-"New South"), הודפס מחדש בתוך: King 1986: 86.

אפריקה; בניירובי, קניה; באקרה, גאנה; בעיר ניו יורק; באטלנטה, ג'ורג'יה; בג'קסון, מיסיסיפי; או בממפיס, טנסי – עולה אותה זעקה – "אנחנו רוצים להיות חופשיים". קינג חיבר פעם נוספת את מאבקם הממושך של האפרו-אמריקנים למסעם של העברים במצרים:

אתם יודעים, בכל פעם שפרעה רצה להאריך את תקופת העבדות במצרים, הייתה לו שיטה מועדפת לעשות כן. מה היא הייתה? הוא דאג לכך שהעבדים יריבו בינם לבין עצמם. אך בכל פעם שעבדים מתאחדים, משהו קורה בחצרו של פרעה והוא לא מצליח להשאיר את העבדים בעבדותם. כאשר העבדים מתאחדים, מתחיל השחרור מעבדות. כעת עלינו לשמור על אחדות.

במילים שייצגו את שעתו הטובה ביותר של קינג, הוא סיים את נאומו בכך שקשר את מנהיגותו שלו עם זו של משה, שהביא את בני ישראל לארצם המובטחת, אך לא היה יכול להיכנס אליה: 'אני רק רוצה למלא את רצון האל. והוא התיר לי לעלות אל ראש ההר. ואני התבוננתי סביב. ואני ראיתי את הארץ המובטחת. אני אולי לא אגיע לשם אתכם. אך אני רוצה שאתם תדעו הלילה, שאנחנו כעם, נגיע אל הארץ המובטחת'.⁷³ בחזונו של קינג הארץ המובטחת נועדה לא רק לאפרו-אמריקנים, אלא גם להמוני האנשים – שאליהם התייחס בנאומים אחרים כאל 'עמי העולם הצבעוניים'. 'המאבק [שלנו] לכבוד אנושי', הוא אמר לעתים קרובות, 'איננו אירוע מבודד'.⁷⁴

בשנות הארבעים והחמישים תמכו אינטלקטואלים ופעילים אפרו-אמריקנים תמיכה רחבה בתנועות אנטי-קולוניאליות, אם כי מאפייני תמיכה זו היו מגוונים ביותר. בשנים האחרונות חקרו כמה היסטוריונים חשובים את נקודת המבט של השחורים בתקופה שלאחר המלחמה ביחס לפוליטיקה עולמית. פני פון אשן (Von Eschen) טענה שאנטי-קולוניאליזם 'היה קריטי בעיצובה של הפוליטיקה האמריקנית השחורה וכן בעיצוב משמעותיות לזהויות גזעיות והזדהויות'.⁷⁵ כמה שחורים רדיקלים, כמו וא"ב דה בואה (Du Bois) ופול רובסון (Robeson) הציעו ביקורות שקשרו הן קולוניאליזם והן תמיכה אמריקנית במשטרים מדכאים לפרקטיקות גזעיות אמריקניות

73 King, Martin Luther Jr., 'I See the Promised Land' (נאום מיום ה-3 באפריל 1968 במסוף טמפל בממפיס), הודפס מחדש בתוך: King 1986: 280-281, 286.

74 King, Martin Luther Jr., 'The Rising Tide of Racial Consciousness' (נאום בפני הליגה האורבנית הלאומית בשנת 1960), הודפס מחדש בתוך: King 1986: 146.

75 Von Eschen 1996: 630

מבית. לעומתם, אדית סמפסון (Sampson) או וולטר וייט (White), ואחרים, בייצגם את ארצות הברית מחוצה לה, מיתנו את ביקורתם כלפי פוליטיקה גזעית פנימית ותמכו בפדרליזם המלחמה הקרה של ארצות הברית.⁷⁶ בפרק השני אדון בפרוטרוט במרכיבי האנטי-קולוניאליזם האפרו-אמריקני; בשלב זה, ברצוני להדגיש את הנוכחות ולהצביע על הנראות ועל ההיתכנות של סוג מסוים של היגיון רטורי אשר הפך את משל יציאת מצרים לחוליה מקשרת רבת חשיבות בין הפוליטיקה הגזעית בתוך המדינה, לבין זו שמחוצה לה.

עם סיומה של מלחמת העולם השנייה התברר שהשיח 'הפנימי' על זכויות אזרח בא לידי ביטוי באורח מכוון בכמה העולמית. בסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים, קיבלו הפעולות שארגנה התנועה לזכויות האזרח תשומת לב רבה בעיתונות הזרה. כך גם נסקרו בהרחבה כמה מקרים של אלימות ושל אפליה כלפי אפרו-אמריקנים: איומים ואלימות כלפי אנשי צבא שחזרו מהמלחמה, תקיפות שחורים שניסו להצביע בדרום ומעשי ליניץ'.⁷⁷ בשנת 1949, כאשר קבוצה של אזרחים אמריקנים יצאה לסיור בין-לאומי כחלק מתכנית הרדיו 'אספת מועצת העיר מעל גלי האתר' הם נתקלו בשאלות חוזרות ונשנות על פוליטיקה גזעית. 'במדינה אחר מדינה שמענו את הפזמון החוזר', אמר אחד המשתתפים, 'לא דובר הרבה על כך שהקומוניזם יביא לשביעות רצון גדולה יותר בקרב העם. במרכז עמדה השאלה כיצד ייתכן שבארצות הברית, המתברכת בחירות שבה וביתרונותיה הרבים, הייתה אפליה של שחורים ושמעשי ליניץ' עדיין התרחשו'.⁷⁸ הישגי התנועה לזכויות האזרח בשנות החמישים קיבלו דחיפה מהתפתחותה של תחושה בקרב רוב הליברלים הלבנים ובקרב כמה שמרנים, שההפרדה בבית נראתה להם לא מתאימה למעמדה ה'מנהיגותי' של ארצות הברית ולבניית בריתותיה בעולם העובר תהליך של דה-קולוניזציה.

הסיקור של אי-הצדק הגזעי האמריקני בעיתונות הזרה סיפק כר נרחב לדאגות מכך שכישלוננו של המאבק לזכויות האזרח יוביל לכישלונה של מדיניות החוץ האמריקנית. הדרגים הרשמיים היו מוטרדים עד כדי כך שמסמך של משרד המשפטים שהוגש במסגרת פסק הדין בראון (Brown) נגד מנהל החינוך בשנת 1954 הכריז בדאגה ש'בעיית האפליה הגזעית צריכה להיבחן במסגרת הרחבה של המאבק העולמי

76 על סמפסון וייט ראו: Laville and Lucas 1996; וגם פרשנותו של הורן 1996: Home.

* פרק זה לא תורגם כאן.

77 דורצ'ק דנה בכמה מקרים במאמרה: Dudziak 1988: 61-120. וראו גם: Keppel 1995: 61-96; Von Eschen 1997: 96-100.

78 אנה לורד שטראוס מליגת הנשים המצביעות צוטטה אצל הלן לוויל וסקוט לוקס: Laville and Lucas 1996: 570.

בין חירות לרודנות'.⁷⁹ כאשר ניתן פסק הדין במשפט בראון, ביטא הושינגטון פוסט תחושה זו: 'לא יהיה מוגזם לדבר על החלטת בית המשפט כעל לידה חדשה של חירות... אמריקה נפטרה מהשד שהביך אותה ופגע בכל מערכות יחסיה עם העולם. בחוץ, כמו בבית, החלטה זו תוליד את חירושה של האמונה במוסדות ובאידיאלים דמוקרטיים'.⁸⁰ השפה שבחר הושינגטון פוסט בכותבו על הניצחון לזכויות האזרח – 'לידה חדשה של חירות' ו'חירושה של האמונה' – שבה וקשרה סוגיות גזעיות פנימיות בניצחונם של 'מוסדות דמוקרטיים' בתחרות הכלל עולמית. כפי שהצביע NSC-68, על 'רעיון העבדות' יש להתגבר באמצעות 'הפגנת עליונותו של רעיון החירות' – הפגנה שיש להתחיל בבית, אם רוצים שתהיה לה השפעה בחוץ.

כמה שנים מאוחר יותר, בשנת 1960, התבונן הסופר האפרו-אמריקני ג'יימס בולדווין (Baldwin) מחדש בקשר בין אנטי-קולוניאליזם לבין זכויות אזרח באירוניה. בולדווין האמין, ואף היה בטוח שרוב בני זמנו מאמינים, שהחלטה בעניין בראון נגד מנהל החינוך הייתה אופורטוניסטית גרידא:

רוב השחורים שאני מכיר אינם מאמינים שוויתור כביר זה היה נעשה אי פעם אילולא התחרות של המלחמה הקרה, ואילולא שחררה אפריקה את עצמה ולכן, מסיבות פוליטיות, חיזרו אחריה צאצאי אדוניה לשעבר. אילו היה זה עניין של אהבה או של צדק, ההחלטה משנת 1954 הייתה בוודאי ניתנת מוקדם יותר; ואילו חלוקת הכוח הייתה שונה, בתקופה קשה זו, סביר להניח שלא הייתה ניתנת גם עכשיו.⁸¹

החל במשרד המשפטים וכלה בג'יימס בולדווין, יצר העניין בשחרור האפרו-אמריקנים, ובו בזמן גם בפוליטיקה של דה קולוניזציה, רטוריקה מורכבת שהייתה גם חרב פיפיות.

האפוסים התנ"כיים היו חלק מההתגשמויות הגזעיות רבות העוצמה של מוטיב ההתנגדות לעבדות, התגשמויות שיצרו זיקה בין שפת זכויות האזרח לבין הסיפור – התמים או הביקורתי – על הנהגתה הבין-לאומית של ארצות הברית. הסרט עשרת הדיברות הוא דוגמה בולטת במיוחד: העברים מוכנים בכיבוד כגזע המעורר בזו בחברה המצרית, ומאפייניהם הסמליים (הגלימה העברית שנמצאה עם משה) הם

79 61 1988: Dudziak.

80 מאמר המערכת של הושינגטון פוסט מיום 19.5.1954. צוטט על ידי ג'ואן וויליאמס:

35 1987: Williams.

81 87 1977: Baldwin.

אות לְבוּשָׁה והוכחה ברורה למעמדם הנחות (והמשועבד). עבדותם של העברים מוצגת כסוגיה של זהות לאומית וגזעית, ועל משה להכיר במורשתו העברית ולוותר על זכויות היתר המצריות כדי לגלות בעצמו 'מדוע עברי' – או כל אדם שהוא – צריך להיות עבד! 'ההקבלות בין העברים לשחורים נעשות מדי פעם מפורשות, למשל, כאשר אִמו המצרית של משה, בְּתִיָּה, מצטרפת אליו ואל משפחתו מעט לפני היציאה. בתייה מביאה עמה את עבדיה הנופים לבריחה ממצרים, והם נהפכים לצופים-משתתפים בסעודת הפסח הראשונה.

סרטים אחרים הנמנים עם סוגה זו משתתפים בהבניה דומה של משועבדים ומדוכאים. בתחילתו של הסרט בן-חור, כאשר יהודה מגיע בפעם הראשונה לבקר את מסאלה, קצין רומי מכריז על בואו של יהודה ומתייחס בגועל ל'יהודי שבדלת'. בסרט קוו ודיס אפשר למצוא בין הנרדפים גם את העמים שנכבשו ושועבדו בידי רומי וגם את הקהילה הקטנה אך הגדלה והולכת של נוצרים, המוצגים כערב רב של יהודים, יוונים, ליגאים (Lygians) וכמה רומים הקוראים תיגר על האימפריה באמצעות אמונתם החדשה. בכל המקרים, 'האנשים' הם מיעוט נרדף או רוב 'ממועט', שמארגן זהויות הגזעיות, הלאומיות והאידיאלוגיות המורכב שלו חושף אותו לחסדי הכוח הטוטליטרי. בכך הסרטים מבססים את הליברליזם המרומז שלהם אל מול השיח על אודות הגזע שהתנהל בשנות החמישים; הרעיון העומד מאחורי סיפור יציאת מצרים ומאחורי סיפור התנגדות העם למדכאיו בעלילת הסרט, הוא שאף מיעוט לא צריך להיות משועבד.

למעשה, תמיכה נלהבת זו במדוכאים ובמאבקם פותחת את האפשרות למצב את הצופה בעמדת הזדהות לאומית 'מוגזמת'. אף על פי שיהודה בן-חור, למשל, חוזר ואומר שהוא אינו נוקם בנקמה אלימה כדי שיוכל למחול, ספורט הדמים של מרוץ המרכבות בין יהודה לבין מסאלה מוצע לקהל כפנטזיה על נקמה אפשרית. אמנם החלק האחרון של הסרט מנסה לבטל את ההתלהבות שבמרוץ, בכך שהוא מראה את יהודה מגלה את יכולתו לסלוח, באמצעות החוויה שהוא חוזה בהתבוננו בצליבתו של ישו, אולם אין בכך בכדי להתחרות בכוח החזותי או הרגשי הגלום בעימות בין יהודה לבין רומי. כמו כן, הצופה מוזמן ליהנות ממופע המכות שמשה מטיל על המצרים ולתמוך בהיגיון המציע שאם פרעה לא 'ישחרר את עמי', או אז שחרור מידי באמצעות חרון אפו של האל ושל האדם יהיה תגובה הולמת. אמנם שני הסרטים מעודדים את הקהל להזדהות עם גיבורי הסרט ועם תיווכו של הבמאי כאמריקנים, אולם הצופים מסתכנים בהענקת תמיכתם גם לביקורת הנמתחת על כל כוח הגמוני, גם כאשר הוא כוח אמריקני. אם נתבונן בסוגת האפוסים כמכלול, נראה שהם רומזים לכך שהם מודעים לאפשרות הזאת, וחרדים ממנה במקצת, וזאת, דרך הבטחה חוזרת ונשנית שהליברליזם הבלתי-אלים של 'האמונה חדשה' הוא האמצעי הנבחר של עם דמוקרטי של ממש.

'עליונות נדיבה'

נפרטירי (אן בקסטר, Baxter) מסרבת להעניק את אהבתה לרעמסס (יול ברינר)
בסרט עשרת הדיברות (Paramount Pictures, 1956).
באדיבות ארכיון תצלומי הקולנוע של המוזיאון לאמנות מודרנית (MOMA).

חשוב מכך, הסרטים מציגים את התשוקה לשחרור רק בכדי להכיל אותה מאוחר יותר דרך שימוש מחושב במגדר. כמעט בכל הסרטים, העברות ה'גזעית' של 'העם' מקבילה לעבדות המינית של דמויות מסוימות ומתאפשרת באמצעותה. כמו NSC-68, האפוסים התנ"כיים מעוררים את האסוציאציות הגזעיות הפנימיות הקשורות בספור יציאת מצרים, כדי לפרוס מחדש את הסיפור המתנגד לעבדות כמטפורה למאבק של הפרט בכניעות (מינית). בסרט עשרת הדיברות, סדרה של כפילויות והקבלות מעצבות את העבדות במונחים מיניים חד-משמעיים: המצרים מוצגים בעקבות כרודנים – במין כמו בפוליטיקה. למשל, רעמסס (יול ברינר), בעלה ואדונוגה לעתיד של הנסיכה המצרית נפרטירי, נוהג בה בארוטיקה אכזרית. כאשר נפרטירי, שהתארסה לרעמסס מסיבות מדיניות, אומרת לו בהתרסה שלעולם לא תאהב אותו, ברינר בדמות רעמסס מרים גבה אחת ומגיב בציניות: 'האם זה משנה? את תהיי אשתי. את תבואי כשאקרא לך ואני איהנה מכך מאוד. אם את תיהני או לא, זה עניינך בלבד'. דמות אחרת, המשגיח הרשע דָתן, נוהג באופן דומה באלצו את השפחה הצעירה ליליה להיות פילגשו. אפילו משה נתן בסכנה – הוא יאכזב את בני עמו אם 'ישתעבד' לתשוקתו לנפרטירי.

בקו ודיס (MGM, 1954), לא יקה מרקוס (רוברט טיילור) את ליגייה (דברה קר)
אך היא תבחר מרצונה בכפיפות נשית לכשיבקש ממנה להינשא לו.
באדיבות ארכיון תצלומי הקולנוע של המוסיאון לאמנות מודרנית (MOMA).

בקו ודיס אפשר למצוא כפילויות דומות – הבעיה הפוליטית של עריצות ושל עבדות מושלכת על גורלן המיני של הדמויות בסרט. קו ודיס מכונן קשר בין עבדות ואונס באמצעות דמותה של ליגייה (דברה קר, Kerr) עלמה נוצריה שהייתה בעבר 'שבויה של רומי' ושחררה. ליגייה מושכת את עינו של מרקוס ויניקיוס (רוברט טיילור) (Taylor), חייל רומי, גיבור נאה שהוצג בתחילה כיהיר ורודר, כזה שעניינו מסתכם בסיפור סיפורי גבורה משירותו הצבאי ובכיבוש נשים רבות ככל האפשר. תשוקתו של מרקוס לליגייה וסירובה להיות לרכושו המיני, נעשים לעלילה המארגנת של הסרט. באחת הסצנות המוקדמות מרקוס תופס את ליגייה בחזקה, בטענו שיש לה יותר מדי רעיונות בראש. הוא מוסיף ואומר שהלוואי שהייתה באמת שפחה, ומכריז שהיה מציע סכום עתק בעבורה. ליגייה מגיבה בזעם: 'איזו דרך לכבוש את לבן של אישה, לקנות אותה כאילו הייתה בהמה חסרת יכולת התנגדות!'

ליגייה היא בת העם ה'ליגאי', שהיה קורבן לאימפריאליזם הרומי, אך נאמנויותיה הלאומיות והאנטי-רומיות מעוצבות מחדש במהרה כעצמאות מינית. בסופו של הסרט מרקוס מציע לליגייה נישואין, וליגייה, שעד כה התנגדה בתוקף לכל ניסיון

לקחת בכוח את נאמנותה, בוחרת מרצונה החופשי להיות לאשתו של מרקוס. לאורך הסרט השמיעה ליגייה את דעתה על הלוהמנות ועל העבודת הרומית, אך התנגדותה מנוטרלת הודות לנכונותו של מרקוס לקבל על עצמו את הכללים ואת הטקסים של הנישואים הנוצריים. על פי ההיגיון של הסרט, המנהג הרומי לקחת נשים לשפחות מין הוא סמל לרודנות הרומית, ואילו נישואים הטרוסקואליים בהסכמה – הם המנהג הנורמטיבי של המדוכאים.

במסגרת עלילות הנישואים של האפוסים, החזקת עבדים היא סוג של מיניות לקויה ו'אמונה מעוותת'. הגיבור יכול להתגבר על הנטייה לקחת שפחת מין באמצעות נישואים לאישה בעלת רצון חזק, אך בסופו של דבר, כנועה מבחירה. האישה האידיאלית באפוסים היא אישה המסרבת לספוג יחס של רכוש (מיני). בעשרת הדיברות, סירובה של ציפורה, עלמה צעירה, לרקוד עם אחיותיה לפני משה והגברים האחרים של השבט הוא רמז לקהל לכך שבסופו של דבר משה יינשא לה: 'אינני מוכנה להיות מוצגת כסחורה – בפני משה או כל גבר אחר'. ציפורה, כמו ליגייה בקוו ודיס או אסתר בבן-חור, עדיין מוצגת כנועה בפני בעלה; היא מקבלת על עצמה במהירות את תפקיד התומכת והמאפשרת, ולמרות סירובה להיות מוצגת כסחורה, המצלמה מראה אותה בצילומי דיוקן המסמלים נשיות 'שיש להסתכל עליה'.⁸²

תיאור זה של האישה הנועות והעצמאית הבוחרת בכל זאת לקבל על עצמה את תפקיד הכפופה במסגרת הנישואים, היה אמצעי מקובל בשנות החמישים, כאשר הפחד מפני מיניותן של נשים והחרדה למעמד מסגרת הנישואים היו נושא נפוץ בשיח האינטלקטואלי ובספרות הפופולרית של מעמד הביניים.⁸³ האפוסים התנ"כיים מציגים סדרה מורכבת של הקבלות והעתקות המעוררות קונוטציות גזעיות של עבודת רק כדי להיפטר מהן אחר כך (באופן חלקי) באמצעות נישואים נורמטיביים. הסרטים מציעים שהעבודת היא הבעיה, ואילו המיניות הנאותה – זו המתבצעת מתוך הסכמה ושהיא חלק מהשעבוד מבחירה במסגרת הנישואין – היא הפתרון.

הסרטים מעתיקים קונפליקטים חברתיים לזירה האינדיווידואלית' וה'פרטית' של המיניות. הפיצול בין הציבורי לפרטי מעצב מחדש את הקונוטציות הפוליטיות של רטוריקת ההתנגדות לעבודת המופיעה בסרטים. כמעט בלתי אפשרי לשמור על הפרדה נוקשה בין המרחב המוגדר 'ציבורי' לבין זה הפרטי. מתכניות אירוח בטלוויזיה ועד לחוקי מדינה בנוגע לנישואים, החיים הפרטיים נהפכו מזמן לעניין ציבורי. וגם ההפך נכון: הפוליטיקה חדרה לעולמנו הפרטי, מן השיח הגזעי והמגדרי הממצב אותנו כאינדיווידואלים ועד זכות המדינה לחנך אותנו, לגבות מאתנו מסים ולהוציא אותנו

82 לורה מלווי, מתוך: Mulvey 1986: 198-209.

83 ראו: May 1998; Buhle 1998; Gerhard 2001.

למלחמה. טקסטים בדיוניים משתתפים לעתים קרובות בפרשנות זו; פתרון בעיות פוליטיות באמצעות נישואים הולמים היא אסטרטגיה ידועה ומקובלת של הסיפר הבורגני.⁸⁴ גם באפוסים התנ"כיים הקולנועיים הנישואים אינם העתקה פשוטה של ה'ציבורי' אל ה'פרטי' או דיכוטומיה פשוטה 'גבר ציבורי'-'אישה פרטית'. אמנם גיוס המיניות המגדרית נדמה להפרטה של הפוליטיקה, אך הוא גם פועל לשימוש בסדר הנכון של החיים הפרטיים כאמירה פוליטית. קונפליקטים מיניים מקבלים חשיבות פוליטית, אך זו מעניקה למרחב הנישואים משמעות פוליטית מחדשת, ומרענת כל זאת באמצעות הפיכת המשמעות הפוליטיות לכלליות יותר.

הסיפר המשוחזר של ההתנגדות לעבדות (המינית) משתמש בקודים של מגדר בכדי לרמוז לדגם של 'עליונות נדיבה' בפוליטיקה העולמית, וגם במסגרת הנישואים. במסגרת הסיפורים האלה, נשים נועזות הן הקהל לפעילות הפוליטית של הגיבורים הגברים. כפי שהציעה איימי קפלן (Kaplan) בנתחה את נובלות ההרפתקה הרומנטיות של שנות התשעים של המאה התשע-עשרה, הגיבורות משחקות תפקיד מרכזי – הן הצופות והן הנותנות תוקף למעשים. לתפיסתה של קפלן, נשיות איננה ה'אחר' הסגור והשקט; המבט הנשי הוא 'חלון' או ערשות הצופים אל הפעילות הגברית הנועות שבחוצו.⁸⁵ הקשר בין הספרות האימפריאלית של סוף המאה התשע-עשרה לזו של שנות החמישים ברור למדי: הספרים קוו ודיס ובן-חור היו שניהם רבי מכר בסוף המאה התשע-עשרה. בסרטי האפוס התנ"כיים, המצלמה היא המציבה את הנשים בתפקיד שקפלן מתארת – קהל נשי מקבל שהפעולות הגבריות מוצגות בפניו. למשל, אסתר, ארוסתו של יהודה, מוצגת בתצלום דיוקן כשהיא צופה בבן-חור הנשבע לנקום את נקמתו ברומים. כך גם ציפורה צופה במשה היורד מן ההר אחרי שהוא נפגש עם האל, וליגייה צופה במרקוס הצועד בצעדת הניצחון ברחובות העיר. בכל אחד מהמקרים, פעולת הצפייה של האישה מייצגת את נקודת המבט של המצלמה ואת סמכותה. אם כך, ההיבט המגדרי פועל באופן מורכב יותר – הוא מעיד גם על כניעותן של הנשים, אך גם על כך שפעילותן הפוליטית של הגברים דורשת את אישורן. בכך נוצר מפגש בין אלימות 'גברית' לנישואים 'נשיים' המתקפים את שניהם.

דמותו של השיח' אלדרהים חושפת את חשיבותן של ההבניות המגדריות האלה לדמיון היחסים בין הקבוצות הלאומיות. השיח' ממלא תפקיד מרכזי השמור בדרך כלל לנשים: הוא הצופה של בן-חור, או במונחיה של קפלן, הוא האהוב ש'בעבורו מתבצעת

84 למידע מועיל במיוחד על האבחנה בין פרטי לציבורי ראו: Horowitz 1982; Fraser 1989. על סיפורים של הבורגנות ראו: Armstrong and Tennenhouse; Armstrong 1987: 108-134. 1992: 1-46.

85 Kaplan 1990: 677

אלימות פרימיטיבית'.⁸⁶ השיח' ואסתר מנהלים מערכת יחסים דומה עם יהודה. בסצנה אחת נראית אסתר כשהיא צופה בעונג בחביבותו של יהודה כלפי אביה הזקן, ובזו שלאחריה, נראה השיח' צופה בו באושר כשהוא משוחח עם סוסיו האהובים, סוסים שעליהם ירכב יהודה אל הניצחון במרוץ המרכבות. בשני המקרים אסתר והשיח' הם צופים המתענגים על מעשי החביבות של יהודה כלפי מי שהם בעצמם אוהבים. השיח' קשור לאסתר לא רק משום שהוא מחזיק בתפקיד דומה לשלה בעלילה, אלא גם באמצעות סדרה של תצלומים דומים. בערך באמצע הסרט יהודה מתאחד עם אסתר לאחר שנים ארוכות בספינת העבדים הרומית. האיחוד בין אסתר ויהודה מופיע בין שתי פגישות עם שיח' אלדרהים. השיחה הנרגשת בין האוהבים מצולמת בדיוק מאותה הזווית שממנה מצולמות שיחותיו של יהודה עם השיח' – שלושים מעלות ממול כתפו הימנית של הסטון. המצלמה מראה אותו ברבע פרופיל ואת בן לווייתו בשלושת-רבעי הפרופיל. דמותו של השיח' נקשרת בזו של אסתר גם דרך כפילות התפקידים שלהם – שניהם תומכים ביהודה ומתפקדים כבני לווייתו. בשיא מרוץ המרכבות השיח' וחבריו (ולא אסתר), הם הקהל המספר את סיפור ניצחונו של בן-חור. כאשר יהודה (העברי-נוצרי-אמריקני) עומד מול מסאלה (המפקד הצבאי הרומי-בריטי-סובייטי) בעימות הסופי, תנועת המרכבות משוכצת במעברים תכופים אל השיח' ואל חבריו, תמיד בתצלומים המראים את תנועת הידיים של המצלומים, או בתצלומי תקריב המראים אותם צופים ומריעים ליהודה הנוהג כסוסים. (יש גם מעברים למושל הרומי, בדרך כלל בתצלומים מרחוק, שבהם הוא נראה נואש וכועס). השיח' הערבי, כמו דמות הרעיה שהוא מקביל לה, ממלא תפקיד נשי של כפיפות מתוך בחירה – יחס של הסכמה, לא של עבדות – כלפי הגיבור האמריקני בן-חור וכלפי הסדר החדש שהוא מבקש להציג.

מערך מורכב זה של הקבלות, סמלים וקודים אפשר לאפוסים התנ"כיים לבנות סיפר הקושר עבדות, התנהגות מינית, נישואים ואימפריה. בקו ודיס מצטלבים שני קווי עלילה המשלימים זה את זה: המרדף-רומן בין מרקוס וליגייה והתככים הפוליטיים בחצר הקיסר הרומי נירון. בנקודה מסוימת ההקבלה הופכת לגלויה לחלוטין – הסצנה שבה מרקוס מאיים על ליגייה באונס, מופרעת על ידי סדרת סצנות קצרות שבהן נירון זומם לשרוף את רומא. נוסף על כך, הנצרות של ליגייה איננה רק סימן לטוהרה המוסרי והמיני, אלא היא מוצעת גם כחלופה לאימפריאליזם הרומי. ליגייה מפצירה תכופות במרקוס לפעול על פי הדגם של התנהגות 'עדינה ובעלת עוצמה' כדי לזכות באמונם של נתיני רומי. תחינותיה להפחית את האלימות האימפריאלית כלפי האנשים החיים תחת הכיבוש הרומי מחזקות את סירובה 'להיכבש' ומגלמות אותו מחדש. לקראת סוף

הסרט, פול האוונגליסט, חבר של ליגייה ומורה הרוחני, אומר למרקוס שאם ברצונו להיות בן זוג הולם לליגייה עליו לנהוג על פי דרישות הנצרות. בו בזמן פול מבהיר שהנצרות מציעה לא רק 'אל חדש', אלא גם אסטרטגיה חדשה ליחסים בין-לאומיים:

מרקוס ויניקיוס: אמור לי מה עליי לעשות.
 פול: ובכן, יש בבעלותך עבדים, האין זאת?
 ויניקיוס: מאות. עבדים טובים. מדוע?
 פול: ישו מבקש שבני אדם לא יהיו אסורים בכבלים. עליך לשחררם.
 ויניקיוס: אבל הם שלי! הם בבעלותי.
 פול: אך אינך יכול לקנות בני אנוש, מרקוס. האמונה בישו מבוססת על אהבה; רצונו שכל בני האדם יאהבו איש את רעהו.
 ויניקיוס: אתה רוצה שאוהב את כל בני המין האנושי? אתה רוצה שאוהב פרתים, מצרים, פרסים ואת כל מי שרוצים לנעוץ להב בין צלעותיי?
 פול: האם עלה בדעתך להניח את חרבך ולהתנגד למלחמה באנשים האלה? האם עלה בדעתך שבאפשרותך לכבוש אותם באמצעות אהבה?

אהבה איננה חלופה לכיבוש אלא דגם חלופי של כיבוש. כניעותה מרצון של הרעיה הטובה מצביע על הערך הטמון ב'כיבוש של אהבה' ביחסים האימפריאליים המנוסחים מחדש. הרעיה המסרבת לעבדות אך בוחרת להיכנע לגיבור, כמו השיח' המוצג כאישה, מרגימה את היחסים הנאותים (והחדשים) בין מנהיגי 'העם' לעם עצמו. במסגרת הסרטים מקבלת העבדות הגזעית משמעות של עבדות מינית; או במילים אחרות, מגדר ומיניות הם המרחב שבעיית העבדות מוצגת ונפתרת בו. הנישואים הם אנלוגיה לאימפריאליזם מסוג חדש, סוג חדש של עליונות נדיבה ביחסים הבין-לאומיים הקושר את השליטים החדשים והלא-אימפריאליים בעמי המזרח התיכון, באמצעות איחוד לא-שוויוני בהסכמה.

המזרח התיכון והעליונות הנדיבה

משבר תעלת סואץ בשנת 1956 הוא דוגמה דרמטית ליכולתה של ארצות הברית להגדיר את התנאים למערכת היחסים המשתנה עם העולם שזה עתה עבר תהליך

דה־קולוניזציה, ולנכונותה לעשות כן.⁸⁷ במשבר זה התגלתה גם חשיבותו האסטרטגית של האזור בעבור ארצות הברית, אזור שבעבר נראה היה שהעניק עליונות לבריטניה. במשך כמה שנים, כפי שכתב הנשיא אייזנהאואר מאוחר יותר, ‘אף אזור בעולם לא קיבל את תשומת לבי וכן את זו של עמיתיי, כשם שקיבל המזרח התיכון’.⁸⁸ נאטר עלה לשלטון במצרים בשנת 1952 והדיח במהפכה, ללא שפיכות דמים, את המלך פארוק – החוליה המקשרת האחרונה לשלטון הבריטי.⁸⁹ אף על פי שבאופן רשמי השתחררה מצרים משליטה בריטית כבר בשנת 1923, עדיין היו ביניהן ‘יחסים מיוחדים’. כך, למשל, הבריטים שלטו על הצבא המצרי עד לשנת 1948. שנים רבות לאחר עצמאותה הרשמית של מצרים, המשיכה בריטניה להחשיבה לחלק חיוני מהאימפריה הבריטית ולראות במזרח התיכון מרכז אסטרטגי של השפעה בריטית. אחת ממטרותיו המרכזיות של נאטר הייתה לגייס כספים למימון בנייתו של סכר גבוה באסואן. ביולי 1956 נסוגה ארצות הברית במפתיע ובצורה לא מכובדת מהבטחתה לממן את הפרויקט; כמה שבועות לאחר מכן הלאים נאטר את תעלת סואץ בטענה שההכנסות מהתעלה חיוניות להתפתחותה של מצרים.

ב־29 באוקטובר 1956, בתגובה להלאמה ולסירובה של מצרים לאפשר מעבר של אוניות ישראליות בתעלה, התקיפה ישראל מתקפת ‘פתע’ בחצי האי סיני והתקדמה לעבר סואץ. ישראל פעלה במסגרת שיתוף פעולה סודי עם בריטניה וצרפת, ושתייהן איימו בפומבי להתערב ודרשו מנאטר להסיג את חייליו מהתעלה. הן הודיעו שכונתן איננה אלא לאפשר את המשך התנועה בתעלה, תנועה שלדבריהן נמצאה בסכנה לנוכח הלאמת התעלה. נאטר סירב לדרישה ובתגובה לכך פתחו הבריטים והצרפתים בהפגזה כבדה על החוף המצרי כהכנה לפלישה למצרים ולהשתלטות עליה.

תגובתה של ארצות הברית הייתה מהירה והחלטית. כדי להבהיר שבאפשרותה של ארצות הברית לשלוט ב‘מערב’ במהלך עיצוב יחסיה עם העולם הדה־קולוניאלי, סירב הנשיא אייזנהאואר לתמוך בבריטניה ובצרפת בעימות החריף עם המנהיג הלאומי הבולט ביותר במזרח התיכון. כאשר פעולותיה של בריטניה גרמו לירידת ערך המטבע הבריטי, סירבה ארצות הברית לסייע לבריטניה באמצעות כספים נוספים מקרן המטבע הבין־לאומית. כמו כן, איים אייזנהאואר לעצור משלוחים של נפט אמריקני לבריטניה. איומה של ארצות הברית היה בעל משמעות רבה בעבור בריטניה שעמדה בפני קיצוץ

87 על משבר סואץ ראו: Bowie 1989; Hurewitz 1989; Kunz 1989. ראו גם: Neff 1981; Hahn 1991.

88 Lenczowski מצטט את: Eisenhower, Dwight D., 1965. *The White House*. 46 Years.

89 על מצרים בשנים אלו ראו: Vitalis 1995; Beinlin and Lockman 1987: 395-447.

ככמויות הנפט מהמזרח התיכון (מצרים סגרה את התעלה מיד לאחר הפלישה, וסוריה עצרה את הזרימה בצינורות שהובילו נפט מעיראק).⁹⁰ פחות משמונה-עשרה שעות מתחילת הפלישה נעצרו הקרבות, וב-15 בנובמבר הגיעו כוחות האו"ם לפקח על הפסקת האש.

הפרשנים, כמו ההיסטוריונים בני הזמן, ראו בתגובה החריפה והבלתי צפויה של ארצות הברית גורם מכריע בהצלתו של נאסר מפני הכוחות המשולבים של בריטניה, צרפת וישראל. הממשל האמריקני לא רחש אהבה מיוחדת לנאסר, ובשני העשורים הבאים היו צפויים היחסים עם מצרים להשתנות שינוי חד. בשנות השישים למשל, הייתה ארצות הברית המקור העיקרי לסיוע במזון למצרים; משנת 1960 ועד 1965 סיפקה ארצות הברית 300 מיליון דולר במשלוחי תבואה באמצעות התכנית 'מזון תמורת חופש'.⁹¹ אך לצד זאת, הסכימו אייזנהאואר ומזכיר המדינה ג'ון פוסטר דולס עם מנהיגי בריטניה וצרפת שיש להחליש את נאסר, שפתח את המזרח התיכון להשפעה סובייטית ונעשה עצמאי מדי ויהיר.⁹² שלוש המדינות החזקות האלה היו מוטרדות במיוחד מהאפשרות שהפצת לאומיות ערבית כמו זו של נאסר תפגע בנגישות המערב למלאי הגדול והזול של נפט במזרח התיכון.

ארצות הברית ובנות בריתה האירופיות נחלקו בשאלת האמצעים המתאימים. אייזנהאואר ביקש להחליש את נאסר מבלי לנקוט פעולות צבאיות, שייראו לא טוב בעיני העולם השלישי. הוא וממשלו סברו שהלאומיות המתעוררת במזרח התיכון תוביל שינויים בשאר העולם. בפגישה של המועצה לביטחון לאומי ב-1 בנובמבר 1956 (יומיים לאחר שכוחות ישראלים החלו לחצות את סיני), טען מזכיר המדינה דולס: 'אין זו אלא טרגדיה שבעודנו בדרכנו להשיג ניצחון כביר על הקולוניאליזם הסובייטי במזרח אירופה, ניצחון שקיוונו לו זה זמן רב, אנו נאלצים לבחור בין ללכת בעקבות קולוניאליזם בריטי-צרפתי באסיה ובאפריקה לבין פיצול נתיבנו מנתיבן [של בריטניה וצרפת]'. אייזנהאואר הבהיר את הנקודה בתמציתיות: 'אני מאמין בתוקף שכוחות אלו מתדרדרים במדרון בשל סוג המדיניות שהם מוציאים לפועל. איך נוכל לתמוך בבריטניה ובצרפת אם משמעותה של תמיכה זו היא איבוד העולם הערבי כולו?'⁹³

גגנתה של ארצות הברית על נאסר הייתה חלק מיצירתו של שיח חדש על כוח במזרח התיכון – שיח שנתן את הדעת בו בזמן על עליית הכוח הסובייטי,

⁹⁰ Spanier 1977: 123; Lenczowski 1990: 40-55

⁹¹ Waterbury 1983: 83-100

⁹² Kunz 1989

⁹³ Neff 1981: 390-391

על ההתקוממות האנטי־קולוניאלית ועל דעיכת האימפריות האירופיות (במיוחד האימפריה הבריטית). הפעולות האמריקניות בסואץ היו עוד זירה שבה הובנתה סמכות גלובלית חדשה ו'נדיבה'. חודשיים לאחר סיום המשבר, הכריז הנשיא על דוקטרינת אייזנהאואר — הצעה לסייע כספי וצבאי לאומות המזרח התיכון. הצעה זו נקשרה לטענה ש'הכוחות המזוינים של ארצות הברית יוכלו לשמש אמצעי להבטחת שלמותן הטריטוריאלית של אומות אלו ולהגנה עליהן ועל עצמאותן... מפני תוקפנות חמושה וגלויה מצד כל אומה הנשלטת בידי קומוניזם בין־לאומי'.⁹⁴ באופן כללי, תבנה מסגרת זו את יחסיה של ארצות הברית עם המזרח התיכון למשך שני עשורים לפחות. מדיניות כריתת בריתות עם מדינות ערביות העוברות תהליך דה קולוניזציה לא מנעה מארצות הברית לקשור קשרים חזקים עם ישראל, במיוחד לאחר מלחמת 1967.⁹⁵ התנאים בפועל היו סירובה של ארצות הברית לקיומה של אימפריה, זכותם של 'עמים חופשיים' לבחור את גורלם והשותפות שבהסכמה בין הכוח האמריקני ללאומיות המשועבדת בעולם השלישי.

האירועים הפוליטיים האלה, שהצטלבו עם הרטוריקה בת הזמן של מסמכים מדיניים, כגון ה־NSC-68, ובהיגיון של סרטי האפוס התנ"כיים בהוליווד, היו לחלק ממערך גדול של משמעויות שאפשר להבינן רק אם מתבוננים ב'חיבורם זה לזה', כלומר, בדרכים שבהן אירועים עולמיים וטקסטים תרבותיים הבנו משמעויות זה בעבור זה. אמ, למשל, היה אדם צופה בסרטי האפוס התנ"כיים בהקשר אחר — למשל בשידורים חוזרים בטלוויזיה — סביר להניח שהיה מייחס להם משמעויות אחרות. בכל אופן, בשנות החמישים, כל ייצוג של כוחם של ה'אידיאלים והמוסדות הדמוקרטיים' הוכן כהוכחה נוספת למה שה־NSC-68 קרא: 'עליונות רעיון החירות' על פני 'רעיון העבדות'. הסוגה של סרטי האפוס עודדה את ההתנגדות לעבדות, ולפיכך התאחדה עם שיח ההתנגדות לעבדות ולהפרדה הגזעית שקידמה התנועה לזכויות האזרח בתקופה ההיא. בו בזמן הוצג הליברליזם הגזעי המתנגד לעבדות באמצעות שיח היחסים ההטרורסוקואליים הנורמטיביים (בהסכמה) והנישואים. הדימויים שעלו מצורתם של הסרטים ומתוכנם השתמשו בנישואים ובמגדר כדי להציג מחדש את הקונוטציות הגזעיות הפנים־אמריקניות של ההתנגדות לעבדות ולהציע אמירה על סמכותה המוסרית של הנהגה בראשות אמריקנית. בחינה של המשמעויות שהציעו הסרטים בהשוואה למשמעויות האחרות שנוצרו על ידי קובעי המדיניות ואמצעי התקשורת, מעלה שהאפוסים הבנו סיפר של 'נדיבות עליונה' שהנישואים שימשו לו דגם.

Lenczowski 1990: 52 94

Quandt 1977 עמ' 121-123, 183-185, 284-290.

96 אדוארד סעיד משתמש בביטוי 'הכוח המלוכד' ב: Said 1979: 6.

מגוון הזירות שנוצרה בהן ה'נדיבות העליונה' הוא שהעניק לשיח את עושרו, את גמישותו – ובעיקר את חשיבותו. בדבריהם של פקידי ממשל שעסקו במדיניות חוץ, בתרבות פופולרית, במאמרים בעיתונים ובכתבי עת וכן במדיניות החוץ של ארצות הברית שהייתה גלויה וברורה, השיח היה רב-עוצמה מפני שהיה רב-מימדי והתרחש במוקדים מגוונים. במסגרת היגיון זה, תמיכה בזכויות אזרח הייתה קשורה בהכרח לתמיכה חד-משמעית בעליונות אמריקנית בחו"ל. השאלה שהתעוררה הייתה כיצד לנהל את יחסי הכוח בעולם שלאחר המלחמה; התשובה הייתה הבניה של ארצות הברית כ'מנהיגת העולם' שסירבה לנהוג ככוח קולוניאלי, והפצתה של הבניה זו. במסגרת זו יש להבין את תמיכתם של ליברלים מהזרם המרכזי בתנועה לזכויות האזרח בשנות החמישים לא רק בהקשר של המלחמה הקרה והתפשטות ארצות הברית. יש להבין שהעוצמה הגלובלית של ארצות הברית, והליברליזם הגזעי מבית, היו אחוזים זה בזה באמצעות רציונל מגדרי שהשתמש בנישואים כמשל ליחסים החדשים הנבנים הן 'בתוך' האומה והן 'מחוץ' לה. על ידי חיבור בין ליברליזם גזעי, הגדרה מחודשת של כניעותן של נשים במסגרת הנישואים, אידיאולוגיות של מסורת יהודית-נוצרית והמאבק לעליונות בעולם השלישי, עשה השיח על עליונות נדיבה שימוש בייצוגים של המזרח התיכון כדי להבנות את חזון הכוח הבין-לאומי האמריקני כך שיתאים ל'שחרר המאה האמריקנית'.

תרגום: קרן אבו-הרשקוביץ

ביבליוגרפיה

- Acheson, Dean, 1969. *Present at the Creation: My years at the State Department*, New York: Norton.
- Armstrong, Nancy, 1987. *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*, New York: Oxford University Press.
- Armstrong, Nancy and Tennenhouse, Len, 1992. *The Imaginary Puritan: Literature, Intellectual Labor, and the Origins of Personal Life*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Babington Bruce and Evans, Peter William, 1993. *Biblical Epics: Sacred Narrative in the Hollywood Cinema*, Manchester: Manchester University Press.
- Baldwin, James, 1977. *The Fire next Time*, New York: Dell.
- Barber, Lucy, 1996. *On to Washington: National Political Demonstrations in the American Capital, 1894-1963*, Ph.D. dissertation, Brown University.

- Beinin, Joel and Lockman, Zachary, 1987. *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam, and the Egyptian Working Class, 1882-1954*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Bell, Derrick, 1992. *Race, Racism, and American Laws*, Boston: Little Brown.
- Belton, John, 1992. *Widescreen Cinema*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Bhabha, Homi, 1990. 'DissemiNation: Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation', in: Homi Bhabha (ed.), *Nation and Narration*, 291-321.
- Bowie, Robert, 1989. 'Eisenhower, Dulles, and the Suez Crisis', in: William Roger Louis and Roger Owen (eds.), *Suez 1956*, 189-214.
- Boyarin, Jonathan, 1992. 'Reading Exodus into History', *New Literary History* 23(3): 523-554.
- Buhle, Mari Jo, 1998. *Feminism and its Discontents: a Century of Struggle with Psychoanalysis*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Chauncey, George, 1994. *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890-1940*, New York: Basic Books.
- Cohen, Michael J., 1990. *Truman and Israel*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Cone, James, 1969. *Black Theology and Black Power*, New York: Seabury.
- Corber, Robert, 1997. *Homosexuality in Cold War America: Resistance and the Crisis of Masculinity*, Durham, N.C.: Duke University Press.
- Cottam, Richard, 1988. *Iran and the United States: A Cold War Case Study*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Deleuze, Giles, 1986. *Cinema 1: The Movement-Image*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dudziak, Mary, 1988. 'Desegregation as a Cold War Imperative', *Stanford Law Review* 41: 61-120.
- Feldstein, Ruth, 1994. 'I Wanted the Whole World to See': Race, Gender, and Constructions of Motherhood in the Death of Emmett Till', in: Joanne Meyerovits (ed.), *Not June Cleaver: Women and Gender in Post War America, 1945-1960*, 263-303.
- Feldstein, Ruth, 2000. *Motherhood in Black and White: Race and Sex in American Liberalism, 1930-1965*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Fraser, Nancy, 1989. *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Gaddis, John Lewis, 1993. 'The Strategy of Containment', in: Ernst May (ed.), *America Cold War Strategy: Interpreting NSC-68*, 140-146.
- Ganin Zvi, 1979. *Truman, American Jewry, and Israel, 1945-1948*, New York: Holmes and Meir.
- Garrow, David, 1988. *Bearing the Cross: Martin Luther King Jr., and the Southern Christian Leadership Conference*, New York: Vintage.
- Gerhard, Jane, 2001. *Desiring Revolutions: Second Wave Feminism and the Rewriting of American Sexual Thought, 1920-1982*, New York: Columbia University Press.
- Gomery, Douglas, 1992. *Shared Pleasures: A History of Movie Presentation in the United States*, Madison: University Wisconsin Press.
- Hahn, Peter, 1991. *The United States, Great Britain, and Egypt, 1945-1956: Strategy and Diplomacy in the Early Cold War*, Chapel Hill: University of Carolina Press.
- Hansen, Miriam, 1991. *Babel and Babylon: Spectatorship in American Silent Film*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Herberg, William, 1956. *Protestant, Catholic, Jew: An Essay in American Religious Sociology*, Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Higham, Charls, 1973. *Cecil B. DeMille*, New York: Scribner.
- Hilliard, Charls, 1951. *The Cross, the Sword, and the Dollar*, New York: North River Press.
- Hincha, Richard, 1985. 'Selling CinemaScope: 1953-1956', *Velvet Light Trap*, 44-53.
- Horne, Gerald, 1996. 'Who Lost the Cold War? African and African Americans', *Diplomatic History* 20(4): 613-626.
- Horowitz, Morton, 1982. 'The History of the Public/Private Distinction', *University of Pennsylvania Law Review* 30: 1423-1428.
- Hurewitz, J.C., 1989. 'Historical Context [of Suez]', in: William Roger Louis and Roger Owen (eds.), *Suez 1956*, Oxford (England): clarendon Press, 19-30.
- Hutchison, William, 1987. *Errand to the World: American Protestant Thought and Foreign Missions*, Chicago: University of Chicago Press.
- Jackson, William, 1986. *Withdrawal from Empire: A Military View*, New York: St. Martin's Press.

- Jacobson, Matthew, Frye, 1998. *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Johnson, Weldon, James, 1944. *God's Trombones: Seven Negro Sermons in Verse*, New York: Viking.
- Kaplan, Amy, 1990. 'Romancing the Empire: The Embodiment of American Masculinity in the Popular Historical Novel of the 1890s', *American Literary History* 2(4): 659-690.
- Kaufman, Jonathan, 1988. *Broken Alliance: The Turbulent Times between Blacks and Jews in America*, New York: Scribner.
- Keppel, Ben, 1995. *The Work of Democracy: Ralph Bunche, Kenneth Clark, Lorraine Hansberry, and the Cultural Politics of Race*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- King, Martin, Luther Jr., 1986. *A Testament of Hope: The Essential Writings and Speeches of Martin Luther King Jr.*, James Washington (ed.), San Francisco: HarperSan-Francisco.
- King, Martin, Luther Jr., 1958. *Stride toward Freedom: The Montgomery Story*, San Francisco: HarperCollins.
- Kunz, Diane, 1989. 'Economic Diplomacy of the Suez Crisis', in: William Roger Louis and Roger Owen (eds.), *Suez 1956*, Oxford (England): Clarendon Press, 215-232.
- LaFeber, Walter, 1971. *Origins of the Cold War, 1941-1947: A Historical Problem with Interpretations and Documents*, New York: Wiley.
- LaFeber, Walter, 1985. *America, Russia, and the Cold War, 1945-1984*, New York: Knopf.
- LaFeber, Walter, 1994. *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad since 1750*, 2nd ed. New York: Norton.
- Laville, Helen and Lucas, Scott, 1996. 'The American Way: Edith Sampson, the NAACP, and African American Identity in the Cold War', *Diplomatic History* 20(4): 565-590.
- Leffler, Melvyn, 1992. *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Lenczowski, George, 1990. *American Presidents and the Middle East*, Durham, N.C.: Duke University Press.

- Levine, Lawrence, 1977. *Black Culture and Black Consciousness: Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom*, New York: Oxford University Press.
- Lipsitz, George, 1994. *Rainbow at Midnight: Labor and Culture in the 1940s*, Urbana: University of Illinois Press.
- Louis, William Roger, 1985. *British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, the United States, and Post War imperialism*, New York: Oxford University Press.
- May, Elaine Tyler, 1998. *Homeward Bound: American Families in Cold War Era*, New York: Basic Books.
- May, Ernest, 1993a. 'NSC-68: The Theory and Politics of Strategy', in: Ernest, May, (ed.), 1993. *American Cold War Strategy: Interpreting NSC-68*, 1-20.
- May, Ernest, (ed.) 1993b. *American Cold War Strategy: Interpreting NSC-68*, Boston: Bedford Books.
- McCormick, Thomas, 1989. *America's Half-Century: United States Foreign Policy in the Cold War*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Metz, Christian, 1982. 'Story/Discourse (A Note on Two Kinds of Voyeurism)', in: *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema 91-98*, Bloomington: Indiana University Press.
- Monaco, James, (ed.) 1991. *Encyclopedia of Film*, New York: Perigee Books.
- Moses, J. Wilson, 1982. *Black Messiahs and Uncle Toms: Social and Literary Manipulations of Religious Myth*, University Park: Pennsylvania State University Press.
- Mulvey, Laura, 1986. 'Visual Pleasure and Narrative Cinema' in: Philip Rosen (ed.), *Narrative, Apparatus, Ideology*, New York: Columbia University Press, 198-209.
- Nadel, Alan, 1993, 'God's Law and the Wide Screen: The Ten Commandments as Cold War Epic', *Publications of the Modern Languages Association of America* (PMLA) 108(3): 415-430.
- Neale, Stephen, 1980. *Genre*, London: British Film Institute.
- Neff, Donald, 1981. *Warriors at Suez: Eisenhower Takes America in to the Middle East*, New York: Simon and Schuster.
- Niebuhr, Reinhold, 1952. *The Irony of American History*, New York: Scribner.

- Niebuhr, Reinhold, 1958. *The World Crisis American Responsibility: Nine Essays*, New York: Association Press.
- Noerdlinger, Henry, 1956. *Moses and Egypt: The Documentation to the Motion Picture 'The Ten Commandments'*, Introduction by Cecil B. DeMille, Los Angeles: University of Southern California Press.
- Patterson, James, 1993. *America in the Twentieth Century: A History*, 3rd ed. New York: Harcourt Brace Jovanovitch,
- Pauly, Thomas H., 1980. 'The Way to Salvation: the Hollywood Blockbuster of the 1950s', *Prospects: An Annual Journal of American Cultural Studies* 5: 467-487.
- Pratt, David, 1985. 'Widescreen Box Office Performance to 1959', *Velvet Light Trap* 21, 65-66.
- Quandt, William, 1977. *Decade of Decisions: American Policy toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Raboteau, Albert, 1978. *Slave Religion: The 'Invisible Institution' in the Antebellum South*, New York: Oxford University Press.
- Rains, Howard, 1983. *My Soul is Rested*, New York: Penguin.
- Rogin, Michael, 1996. *Blackface White Noise: Jewish Immigrants in the Hollywood Melting Pot*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Rosen, Philip, 1984. 'Securing the Historical: Historiography and the Classic Cinema', in: Philip Rosen and Patricia Mellencamp (eds.), *Cinema Histories and Practices*, New York: University Press of America, 17-34.
- Rosen, Philip, 1991. 'Making a Nation in September's Ceddo', *Quarterly Review of Film and Video* 13: 147-172.
- Said, Edward, 1979. *Orientalism*, New York: Vintage.
- Said, Edward, 1988. 'Michael Walzer's Exodus and Revolution: a Canaanite Reading', in: Edward Said and Christopher Hitchen (eds.), *Blaming the Victims: Spurious Scholarship and the Palestinian Question*, New York: Verso.
- Sanders, Jerry, 1983. *Peddlers of Crisis: The Committee on the Present Danger and the Politics of Containment*, Boston: South End Press.
- Singh, Nikhil Pal, 1998. 'Culture/Wars: Recording Empire in as Age of Democracy', *American Quarterly* 50(3): 471-522.

- Sobchack, Vivian, 1990. "'Surge and Splendor': A Phenomenology of the Hollywood Historical Epic", *Representations* 29: 24-49.
- Spanier, John, 1977. *American Foreign Policy since World War II*, 7th ed. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Steinberg, Cobbett, 1980. *Film Fact*, New York: Facts on File.
- Theisen, Lee Scott, 1984. "'My God, Did I set all this in Motion?'" General Law Wallace and Ben-Hur', *Journal of Popular Culture* 18 fall: 33-41.
- Vitalis, Robert, 1995. *When Capitalists Collide: Business Conflict and the End of Empire in Egypt*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Von Eschen, Penny, 1997. *Race against Empire: Black American and Anticolonialism, 1937-1957*, Ithaca, N.Y.: Cornell University.
- Von Eschen, Penny, 1996. 'Challenging the Cold War Habits: African Americans, Race, and Foreign Policy', *Diplomatic History* 20(4): 627-638.
- Walzer, Michael, 1985. *Exodus and Revolution*, New York: Basic Books.
- Waterbury, John, 1983. *The Egypt of Nasser and Sadat*, Princeton N.J.: Princeton University Press.
- Whitfield, Steven, 1991. *The Culture of the Cold War*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Williams, Juan, 1987. *Eyes on the Prize: America's Civil Rights Years, 1954-1965*, New York: Viking.
- Williams, Linda, 1989. *Hardcore: Power, Pleasure, and the 'Frenzy of the Visible'*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Wilmore, Gayraud S, 1972. *Black Religion and Black Radicalism*, Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Wood, Michael, 1989. *America in the Movies: or, 'Santa Maria It Had Slipped My Mind'*, New York: Columbia University Press.
- Yergin, Daniel, 1977. *Shattered Peace: The Origins of the Cold War and the National Security State*, Boston: Houghton Mifflin.